

Συνάντηση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου
για τον Πολιτισμό

Meeting of the Mediterranean
Cultural Parliament

biennále: 3

ΜΠΙΕΝΑΛΕ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
THESSALONIKI BIENNALE OF CONTEMPORARY ART

Συνάντηση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό

Meeting of the Mediterranean Cultural Parliament

Η Συνάντηση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό πραγματοποιήθηκε στις 3 Δεκεμβρίου 2011 στο αμφιθέατρο του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, στο πλαίσιο του παράλληλου προγράμματος της 3ης Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης.

The Meeting of the Mediterranean Cultural Parliament took place on December 3rd 2011 at the Museum of Byzantine Culture, in the framework of the parallel programme of the 3rd Thessaloniki Biennale of Contemporary Art.

**ΚΡΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ**

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος Κατερίνα Κοσκινά

Αντιπρόεδρος Αναστασία Σαλή

Γραμματέας Αρσέν Καλφαγιάν

Μέλη Μανόλης Γιανναδάκης,
εκπρόσωπος του ΕΕΤΕ
Ματθίλδη Καράσσο-Καββασιάδη
Χάρης Σαββόπουλος
Μάτα Τσολοσιδη-Ζησιάδου
Θεόδωρος Φιλάρετος

**3η ΜΠΙΕΝΑΛΕ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ – ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Κατερίνα Κοσκινά

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΡΓΟΥ

Αθηνά Ιωάννου

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΡΓΟΥ

KPMG ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΑΕ

Κώστας Βλάχος

**ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΥ
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ**

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Κατερίνα Μαυρομιχάλη

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ – ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Χρύσα Ζαρκαλή

**ΥΛΙΚΟ – ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ
ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ**

Κλειώ Γούσιου

**ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΥΠΟΥ – ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ**

Μελίνα Μελικίδου

**ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ – ΓΡΑΦΕΙΟ
ΦΙΛΟΞΕΝΙΑΣ**

Αθηνά Ιωάννου

Γεωργία Λίλη

**ΔΙΕΘΝΕΣ ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΒΟΛΗΣ**

Calum Sutton PR LTD

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Χριστίνα Πλευρίτου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ

Δώρα Καϊήη

Αρετή Καραβασίλη

Μαρία Πούρνου

ΒΙΝΤΕΟΣΚΟΠΗΣΗ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Μάριο Σπύρογλου

Ελευθερία Καλπενίδου

ΕΚΔΟΣΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κλεονίκη Χριστοφορίδου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Άννα Μηλώση

Γιώργος Χρησιτίδης

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

ΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΕ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ – ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

ΚΕΘΕΑ ΣΧΗΜΑ & ΧΡΩΜΑ

STATE MUSEUM OF CONTEMPORARY ART

BOARD OF TRUSTEES

President Katerina Koskina

Vice President Anastasia Sali

Secretary Arsen Kalfayan

Members Theodoros Filaretos

Matthildi Karasso-Kavvasiadi

Harris Savvopoulos

Mata Tsolozidi-Zissiadou

Manolis Yiannadakis, representative
of the Chamber of Fine Arts of Greece

3rd THESSALONIKI BIENNALE OF CONTEMPORARY ART

PRODUCTION

State Museum of Contemporary Art

DIRECTOR – PLANNING

Katerina Koskina

PROJECT MANAGER

Athina Ioannou

PROJECT MANAGEMENT CONSULTANTS

KPMG ADVISORS S.A.

Kostas Vlahos

MEETING OF THE MEDITERRANEAN CULTURAL PARLIAMENT

COORDINATION

Katerina Mavromichali

PUBLIC RELATIONS – COMMUNICATION

Chrysa Zarkali

SUPPLIES – PR SECRETARIAL SUPPORT

Cleo Gousiou

PRESS OFFICE – ADMINISTRATION P.A.

Melina Melikidou

INTERNATIONAL RELATIONS – GUESTS' OFFICE

Athina Ioannou

Georgia Lili

INTERNATIONAL COMMUNICATION AND PROMOTION OFFICE

Calum Sutton PR LTD

SECRETARY

Christina Plevritou

ACCOUNTANTS' DEPARTMENT

Dora Kaipi

Areti Karavassili

Maria Pournou

VIDEO – PHOTOGRAPHS

Mario Spiroglou

Eleftheria Kalpenidou

PROCEEDINGS EDITION

PRODUCTION

State Museum of Contemporary Art

EDITING

Kleoniki Christoforidou

TRANSLATIONS

Giorgos Christides

Anna Milosi

DESIGN

GRAFIKI LTD

PRINTING – BINDING

KETHEA SCHEMA & CHROMA

Η Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης φιλοδοξεί να αποτελέσει θεσμό στην πόλη και την περιοχή, με κύριο στόχο την ενεργό συμμετοχή στις δράσεις και τη μελέτη της σύγχρονης τέχνης διεθνώς. Ιδιαίτερη έμφαση για τις διοργανώσεις 2011, 2013 και 2015 δίδεται στην περιοχή της Μεσογείου. Παράλληλα, με την αποδοχή και την ανάδειξη του ρόλου της Μεσογείου ως σημείου αναφοράς και κοινής μήτρας, η Μπιενάλε επιδιώκει τον εντοπισμό ομοιοτήτων και διαφορών στις χώρες που την περιβάλλουν και την προβολή της ιστορίας και της πολιτισμικής ταυτότητας της πόλης στην οποία διεξάγεται. Πιστεύουμε ότι η Θεσσαλονίκη είναι μια ζωντανή πόλη-μουσείο με εμφανείς τις μαρτυρίες της αραγούς ιστορίας της, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, στο αστικό της τοπίο και κρίνουμε ότι το άνοιγμά της στο σύγχρονο κόσμο, με όχημα στη συγκεκριμένη περίπτωση την καλλιτεχνική έκφραση, είναι επιβεβλημένο, χρήσιμο και μας αφορά όλους. Όμως, επειδή θεωρούμε ότι εξαιτίας αυτού του ιστορικού πλούτου η πόλη επαναπαύτηκε για κάποιο διάστημα ναρκισσιστικά στο παρελθόν της, ασχολούμενη λιγότερο με το παρόν και το μέλλον της, θέλουμε να συμβάλουμε στην αλλαγή αυτής της κατάστασης.

Με αφετηρία την 3η Μπιενάλε, η έρευνα θα επικεντρωθεί στη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή στη Μεσόγειο, ειδικά σε περιοχές που η συμμετοχή τους στο εικαστικό γίνεσθαι είναι ανεπαρκώς γνωστή ή άγνωστη και σε χώρες που, λόγω των συγκυριών, διανύουν μια περίοδο καλλιτεχνικής άνοιξης. Η Ελλάδα, που διατηρεί από την αρχαιότητα δεσμούς με τις συγκεκριμένες περιοχές, μπορεί να διαδραματίσει ένα σημαίνοντα ρόλο στην ενεργοποίηση, μέσω της τέχνης, ενός ζωντανού και παραγωγικού διαλόγου που θα αφορά την επικοινωνία, τον εντοπισμό κοινών προβλημάτων και στόχων και την εξεύρεση προτάσεων και τρόπων που θα συμβάλουν στην επαναπροσέγγιση κυρίως των νεότερων γενεών. Θέτοντας στο επίκεντρο τη Μεσόγειο, την κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, η Μπιενάλε της Θεσσαλονίκης θα εξετάσει τις καλλιτεχνικές εκφάνσεις και παραδόσεις, οι οποίες διαμορφώνουν το χαρακτήρα αυτού του ιδιαίτερα ενδιαφέροντος «πολιτισμικού μωσαϊκού» που περιβάλλει τη Μεσόγειο θάλασσα, κοιτάζοντας τόσο προς το Βορρά και τη Δύση όσο και προς την Ανατολή και το Νότο. Η συγκριτική ανάγνωση του παρόντος και του παρελθόντος και η συνειδητοποίηση των αλλαγών που για άλλη μια φορά μεταμορφώνουν τη Μεσόγειο είναι μείζον ζήτημα για μας, και για την πληρέστερη προσέγγισή του επιδιώκουμε ο χαρακτήρας της Μπιενάλε να είναι διευρυμένος, διαθεματικός και διεπισημονικός.

Σε αυτό το πλαίσιο διοργανώθηκε και η συνάντηση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό, μια πρωτοβουλία που αποσκοπεί στην ανάδειξη του πολιτισμού στο επίκεντρο του σύγχρονου πολιτικού πλαισίου, με ισχυρό το αίσθημα της συλλογικής και ατομικής ευθύνης προς τις μελλοντικές γενιές και προς την κατασκευή μια κοινής διαδρομής για τους ανθρώπους της Μεσογείου. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό είναι μια προσπάθεια που ξεκίνησε το 2008 στο Στρασβούργο από μια πρωτοβουλία του ιταλού καλλιτέχνη Michelangelo Pistoletto. Θέτει ως στόχο την κινητοποίηση και δέσμευση ατόμων, πολιτισμικών οργανώσεων και θεσμών, και την ανάπτυξη και διεύρυνση συνεργασιών που θα καταστήσουν δυνατή την έκφραση των αναγκών και των φιλοδοξιών των λαών της Μεσογείου, την πραγμάτωση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων, και την επανοικειοποίηση των κοινών τους τόπων. Η Μεσόγειος αποτελεί σήμερα τον κατεξοχήν τόπο όπου κτίζονται τα θεμέλια ενός κοινού μέλλοντος που θα βασίζεται στη διαπολιτισμική επικοινωνία μέσω της ανάδειξης του πολυδιάστατου της τέχνης και του πολιτισμού ως υπεργλωσσικού ιδιώματος, ως επικοινωνιακού διαύλου και ως φιλοσοφικού αναστοχασμού πάνω στην πολιτισμική ταυτότητα και ετερότητα. Αρχή του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό είναι ότι η τέχνη είναι μια βαθιά πολιτική πράξη που υπερβαίνει εθνοτικούς, πολιτισμικούς ή θρησκευτικούς διαχωρισμούς.

Επιθυμώ να ευχαριστήσω καταρχήν τους ομιλητές κκ. Michelangelo Pistoletto, πρόεδρο του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό, Rasheed Araeen, καλλιτέχνη, Gennaro Migliore, υπεύθυνο για θέματα επικοινωνίας και πολιτισμού του κόμματος Sinistra Ecologia e Libertà και Βύρωνα Πισσαλίδη, ειδικό σε θέματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας και πολυπολιτισμικής

διαχείρισης, καθώς και τις κ.κ. Anastassia Makridou-Bretonneau – Bureau des compétences et désirs και Μαριλένα Ιωαννίδου – Gasteraea (ΜΚΟ) Κύπρου για τη συμμετοχή τους στην ανοιχτή συζήτηση που ακολούθησε. Ακόμη, θερμές ευχαριστίες οφείλονται στο Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης για την οικονομική στήριξή του σε αυτό το εγχείρημα και ειδικότερα στη διευθύντρια κ. Maria Rosa Girace Pieralisi που μας στήριξε και ενεργά, στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού που μας φιλοξένησε, αλλά και στην Aegean Airlines για τη χορηγία των εισιτηρίων. Επίσης, ευχαριστώ όλους τους συμμετέχοντες και συντελεστές, καθώς και τους συνεργάτες μου στο ΚΜΣΤ. Ειδικότερα ευχαριστώ την υπεύθυνη για τη διοργάνωση κ. Κατερίνα Μαυρομιχάλη και τις κκ. Χρύσα Ζαρκαλή, Γεωργία Λίλη, Μελίνα Μελικίδου, Χριστίνα Πλευρίτου, Κλειώ Γούσιου που δούλεψαν ακούραστα για τη διοργάνωση, καθώς και τον κ. Filippo Fabrica από το Love Difference Foundation.

Κατερίνα Κοσκινά

**Πρόεδρος του ΔΣ του Κρατικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης
Διευθύντρια της 3ης Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης**

The Thessaloniki Biennale of Contemporary Art aspires to be an institution of the city and the broader region, and aims to actively participate in the cultural events and researches of the international art scene. The Biennales of 2011, 2013, and 2015 will be focusing on the Mediterranean. Furthermore, by accepting and showcasing the significant role of the Mediterranean as a reference point and the one common place of roots and origins, the Biennale seeks to identify the similarities and differences between its countries and to present the history and cultural identity of the host city. We consider Thessaloniki a living, breathing city-museum, boasting an array of prominent testaments –evident in today's urban landscape– of its long, uninterrupted history that stretches back to antiquity, and thus we think that opening up the city to the modern world, in this case through artistic expression, is a goal worth the effort of each and every one of us. Possibly due to this rich cultural past, the city narcissistically rested on the laurels of its past, neglecting its present and future and for this reason we want to contribute in changing the current situation.

Taking the 3rd Biennale as a starting point, the research focuses on the modern artistic production in the Mediterranean, especially in regions whose contribution to the art scene is relatively or completely unknown and in countries that, due to the present circumstances, enter a time of cultural spring. Since antiquity, Greece has shared close ties with these regions and is therefore uniquely positioned to play a prominent role in stimulating, through art, a lively and constructive dialogue that focuses on communication, identifying common problems and aims, and finding suggestions and methods that will contribute to the rapprochement between –mostly– the younger generations. Focusing on the Mediterranean, the birthplace of European Culture, the Thessaloniki Biennale will examine the artistic manifestations and traditions which shape the character of this uniquely interesting “cultural mosaic” surrounding the Mediterranean Sea, turning its gaze towards all four directions of the horizon. The comparative reading of the past and present, as well as the realization of the changes that are once again reshaping the Mediterranean, become a crucial matter for us; in order to deal comprehensively with this matter, we strive to give the Biennale an expanded, inter-thematic and interdisciplinary character.

In this framework, we organized the meeting of the Mediterranean Cultural Parliament, which is an initiative aimed at bringing culture at the center of modern politics and is characterized by a strong sense of collective and individual responsibilities towards future generations and setting a common course for the people of the Mediterranean. The Mediterranean Cultural Parliament was established in 2008 in Strasbourg and is an initiative taken on by the Italian artist Michelangelo Pistoletto. Its aim is to mobilize individuals, cultural entities and institutions, to develop and expand collaborations that will allow the expression of the needs and aspirations of the Mediterranean people, the protection of their fundamental rights and the re-appropriation of their common places. The Mediterranean is, par excellence, the region where the groundwork for a common future is being built, a future based on intercultural communication through the promotion of the multifarious aspects of art and culture as an idiom that knows no language boundaries, as a communication line and philosophic reflection on cultural identity and otherness. According to the major principle of the Mediterranean Cultural Parliament, art is a deeply political act, which goes beyond ethnic, cultural or religious separations.

I wish to express my sincere thanks, first of all, to the speakers Michelangelo Pistoletto, president of the Mediterranean Cultural Parliament, Rasheed Araeen, artist, Gennaro Migliore, head of communication and cultural affairs of the Sinistra Ecologia e Libertà political party and Byron Pissalidis, specialist in issues of intercultural communication and multicultural management. I also wish to thank Anastassia Makridou-Bretonneau representing Bureau des compétences et désirs, and Marilena Ioannides representing Gasteraea (NGO) Cyprus for their participation in the

open debate that followed. My warm thanks also go to the Italian Cultural Institute of Thessaloniki for the economic support it provided to the initiative and especially to the institute's director Mrs. Maria Rosa Girace Pieralisi who actively supported us. Special thanks go to the Museum of Byzantine Culture which hosted the event and to Aegean Airlines for funding the tickets. I would also like to thank all the participants and contributors as well as my collaborators at the State Museum of Contemporary Art, and particularly Katerina Mavromichali who organised this meeting, Chrysa Zarkali, Georgia Lili, Melina Melikidou, Christina Plevritou and Cleo Gousiou, who worked tirelessly for the event. I would also like to thank Mr. Filippo Fabrica from the Love Difference Foundation.

Katerina Koskina

**President of the Board of Trustees of the State Museum of Contemporary Art
Director of the 3rd Thessaloniki Biennale of Contemporary Art**

Πρόγραμμα

11:00-11:30

Χαιρετισμός

Γιάννης Μπουτάρης, Δήμαρχος Θεσσαλονίκης

Εισαγωγή: Κατερίνα Κοσκινά, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΜΣΤ

Α' μέρος

Παρουσιάσεις – Ομιλίες

11:30-12:00

Michelangelo Pistoletto, πρόεδρος του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό

Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό. Η τέχνη αρωγός της πολιτικής για μια Μεσόγειο χωρίς συγκρούσεις

12:00-12:30

Rasheed Araeen, καλλιτέχνης

Η κρίση της πολιτισμικής ταυτότητας της Ευρώπης και τα ιστορικά της αίτια

12:30-13:00

Gennaro Migliore, υπεύθυνος για θέματα επικοινωνίας και πολιτισμού του κόμματος Sinistra Ecologia e Libertà

Πολλαπλασιάζοντας τα βλέμματα: μια μεσογειακή προσέγγιση

13:00-13:30

Βύρων Πισσαλίδης, ειδικός σε θέματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας και πολυπολιτισμικής διαχείρισης – τέως διευθυντής του ΚΕ.Δ.Ε.Λ. (Κέντρου Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας και Λόγου).

Διαπολιτισμικός διάλογος στη ζώνη της Μεσογείου. Η περίπτωση της Ιταλίας και της Ελλάδας

Β' μέρος

15:00-17:00

Ανοικτή για το κοινό συνάντηση εργασίας μελών και συνεργατών του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό για τις δράσεις του και για συναφείς με τον πολιτισμό της Μεσογείου δράσεις άλλων φορέων, με την παρουσία των Anastassia Makridou-Bretonneau – Bureau des compétences et désirs, Filippo Fabbrica – Love Difference, Μαριλένας Ιωαννίδου – Gasteraea (ΜΚΟ) Κύπρος κ.ά.

Programme

11:00-11:30

Greeting

Yiannis Boutaris, Mayor of Thessaloniki

Introduction: Katerina Koskina, president of the board of the State Museum of Contemporary Art

Part A

Presentations – Speeches

11:30-12:00

Michelangelo Pistoletto, president of the Mediterranean Cultural Parliament

The Mediterranean Cultural Parliament. Art in the service of promoting a policy for a Mediterranean without conflicts

12:00-12:30

Rasheed Araeen, artist

The present crisis of European identity and its historical causes

12:30-13:00

Gennaro Migliore, head of communication and cultural affairs for Sinistra Ecologia e Libertà

Multiplying the looks, a Mediterranean approach

13:00-13:30

Byron Pissalidis, specialising in intercultural communication and multicultural management and former director of the Centre of Intercultural Communication and Logos

Intercultural dialogue in the Mediterranean zone: the case of Italy and Greece

Part B

15:00-17:00

Open conversation with the public and meeting of the members and collaborators of the MCP for its actions and the activity of other institutions related to the Mediterranean Culture, with the participation of Anastassia Makridou-Bretonneau – Bureau des compétences et désirs, Filippo Fabbri – Love Difference, Marilena Ioannides – Gasteraea (NPO) Cyprus etc.

Η τέχνη αρωγός της πολιτικής για μια Μεσόγειο χωρίς συγκρούσεις

Οι πλατείες και οι δρόμοι των πόλεών μας αντικατοπτρίζουν άμεσα την πολιτισμική ποικιλομορφία που διακρίνει σήμερα τις πλουραλιστικές κοινωνίες περισσότερο από ποτέ. Όλοι γνωρίζουμε πόσο έντονες και εντυπωσιακές είναι οι αλλαγές που συντελούνται στην ανθρωπογεωγραφία του πλανήτη. Ο κοινωνικός ιστός δεν είναι πια κατασκευασμένος βάσει της μοναδικότητας της αναφοράς, ενώ η αλληλεγγύη προϋποθέτει πλέον την ενεργοποίηση νέων τρόπων αλληλεπίδρασης, ικανών να κινητοποιήσουν καινοτόμες κοινωνικές διαδικασίες.

Η πολυπολιτισμική κοινωνία χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη ατομικοτήτων που διαθέτουν παραδόσεις εμφαιτικά διαφορετικές μεταξύ τους, μέσα στο ίδιο κοινωνικό σύνολο. Η διαφορετικότητα δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια προβληματική και οριακή κατάσταση σε μια εγωκεντρική προσπάθεια διαφύλαξης της ταυτότητάς μας, αλλά ως μια ευκαιρία για την ανάπτυξη του ανθρώπου και των διαφορετικών πολιτισμών. Οι διαφορές είναι μια ελκυστική, δημιουργική ιδέα και ταυτόχρονα ένα σύνθετο πεδίο έρευνας. Γι' αυτό είναι σημαντικό να διασφαλίσουμε τη συμβολή της τέχνης στην υπάρχουσα πολιτιστική αντιπαράθεση και να εγείρουμε το στοχασμό πάνω στις θεμελιώδεις αξίες του κάθε πολιτισμού, με βάση τις έννοιες ανοχή, δημοκρατία και ισότητα των δικαιωμάτων, καθώς και την προώθηση σχεδίων αλληλεπίδρασης με την κοινωνία των πολιτών.

Σ' αυτό το πλαίσιο μπαίνει στο παιχνίδι η πολιτική, στην οποία ενσωματώνεται και η τέχνη, από τη στιγμή που προκαλεί τη συμμετοχή και την κριτική σκέψη πάνω στη σύγχρονη κοινωνία αλλά, ακόμη περισσότερο, όταν πραγματοποιεί αναγκαίες καινοτομίες.

Η τέχνη δε γίνεται πολιτική με σκοπό να εκφράσει συμπάθεια προς μία ιδεολογία ή προς ένα σύστημα κομματικού ελέγχου. Αποστολή της είναι να δημιουργήσει ένα χώρο που δεν υπάρχει ακόμη, αφού υφίσταται η ανάγκη να ανακαλύψουμε έναν τρόπο για να συνυπάρχουμε χωρίς συγκρούσεις. Για να γίνει αυτό, χρειάζεται ένας νέος τρόπος σκέψης, ο οποίος δε θα προέρχεται από ένα προκαθορισμένο σύστημα αλλά από τη δημιουργικότητα, που είναι ικανή να διαμορφώσει ένα νέο ιστό σχέσεων ανάμεσα στις διαφορετικές πεποιθήσεις, θρησκείες και εξουσίες.

Δεν μπορούμε να αφήσουμε την καθοδήγηση της παγκόσμιας πολιτικής στα χέρια της λογικής της οικονομικής κερδοσκοπίας. Μια καινούργια αντίληψη πρέπει να εμπνεύσει την οικονομία και την πολιτική. Το πλαίσιο διαμόρφωσής της θα μπορούσε να είναι το δημιουργικό εργαστήρι μιας τέχνης αφοσιωμένης στην κοινωνία.

Σε ότι αφορά το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας και της διαπολιτισμικότητας, οι ιστορικές μαρτυρίες των πόλεών μας δηλώνουν πως η Ιταλία και η Μεσόγειος ήταν ανέκαθεν τόπος συνάντησης των πιο διαφορετικών παραδόσεων. Είναι ο κατάλληλότερος τόπος για να ενισχυθεί η ανάπτυξη ενός πολιτισμού της διαφορετικότητας, ικανού να συνενώσει –σε μια λογική εποικοδομητικής συμβίωσης– τις διαφορετικές εμπειρίες και τα βιώματα που αντιπαράτιθενται στους αστικούς χώρους.

Είναι αναγκαίο να ενεργοποιήσουμε τρόπους συσχετισμών και δημιουργικές διαδικασίες που θα κινητοποιήσουν την αντιπαράθεση και το διάλογο σχετικά με τους σημερινούς κοινωνικούς, πολιτιστικούς και διαπολιτισμικούς προβληματισμούς. Κύριος στόχος είναι να ενισχυθεί ο

αμοιβαίος εμπλουτισμός μέσα από τη συνύπαρξη των διαφορών, ενώ απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η διασφάλιση της πλήρους εισόδου όλων στο δημοκρατικό παιχνίδι, δομημένου πάνω στην πρωτοποριακή σύλληψη της ιδέας μιας παγκόσμιας κοινότητας.

Έτσι οδηγούμαστε σε ένα νέο μονοπάτι που θα αποτελέσει την αρχή ενός συνεχούς πειραματισμού δημοκρατικής συμβίωσης και θα οδηγήσει στην ανάληψη ευθυνών για την οικοδόμηση μιας πλουραλιστικής πόλης, όπου οι διαφορές θα αλληλεπιδρούν θετικά με τις νέες, πρωτοφανείς ευκαιρίες για μια διαπολιτισμική προοπτική.

Ομοιομορφία και διαφορετικότητα είναι οι δύο αντιτιθέμενοι όροι που αντιπροσωπεύουν τη μέγιστη συγκρουσιακή ένταση στη σημερινή παγκόσμια πραγματικότητα. Μια πολιτική που οδηγεί στην αγάπη για τις διαφορές είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη νέων προοπτικών στο σύνολο της κοινωνίας. Γεννιέται έτσι ένας νέος τρόπος σκέψης που ξεπερνά την απλή λογική της ανεκτικότητας για το διαφορετικό και εισέρχεται άμεσα στη σφαίρα των συναισθημάτων: αγαπώ σημαίνει αισθάνομαι έλξη και συγκίνηση, εκφράζω στοργή και αφοσίωση. Οι διαφορές μεταξύ ατόμων αλλά και κοινωνικών ομάδων είναι το πρώτο πράγμα που πρέπει να αποδεχτούμε και να εγκρίνουμε με ανοιχτό μυαλό, με τρόπο ευαίσθητο και εγκάρδιο, για να δώσουμε τελικά νόημα στη λέξη ανθρωπιά μέσα σε μια κοινωνία που ακολουθεί αδιάλειπτα το ρου της παγκοσμιοποίησης.

Η απάντηση βρίσκεται στη δημιουργία ενός διαπολιτισμικού δικτύου συνεργασίας ιδρυμάτων, καλλιτεχνών, αρχιτεκτόνων, συγγραφέων και ερευνητών από τις χώρες της Μεσογείου, με σκοπό την ανάπτυξη κοινωνικο-πολιτικών προγραμμάτων υπέρ ενός κοινωνικού μετασχηματισμού. Εκπρόσωποι από το χώρο της τέχνης, του πολιτισμού, της θρησκείας και των επιστημών, συνδέονται με αυτό το δίκτυο και συνεργάζονται για την υλοποίηση σχεδίων και δράσεων που η δημιουργικότητά τους θα ανοίξει νέες προοπτικές για το κοινωνικό σύνολο.

Η Ευρώπη μπορεί να επηρεάσει θετικά τον υπόλοιπο κόσμο μόνο αν δημιουργήσει ένα χώρο δια-μεσογειακό, όπου το «αδύναμο» τμήμα της θα ενωθεί με το «αδύναμο» κομμάτι της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, γεννώντας έτσι μια νέα συλλογιστική δυναμική. Πιστεύω σε ένα Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό, πρωτίστως πολιτιστικό και δευτερευόντως πολιτικό.

Michelangelo Pistoletto

Art in the service of promoting a policy for a Mediterranean without conflicts

The squares and streets of our cities reflect more and more the multitude of cultures that is becoming a hallmark of pluralistic societies. We all know how important the transformation process of the human geography of our planet is becoming. The social fabric is no longer constructed according to the rule of uniqueness, while solidarity demands the activation of new ways of interaction, capable of stimulating innovative social processes.

A multicultural society is characterized by the coexistence in the same social groupings of individuals who are proud of their emphatically different traditions. Difference should not be seen as a problematic and marginal field, where individuals are devoted exclusively to safeguarding their identity, but as an opportunity for the development and enrichment of people and different cultures. Difference can be an attractive, creative idea, and also a complex subject of research. This is why it is of vital importance to ensure that art makes a contribution to the ongoing cultural debate in order to raise our thought on the fundamental values of each culture based on the concepts of tolerance, democracy and equal rights, and to go beyond the implementation of policies that aim at improving interaction with civil society.

This is the point where art becomes part of a policy that stimulates participation and critical thinking on modern society, facilitating the necessary innovations.

Art does not come into politics in order to show sympathy towards a specific ideology or system of party control. Art's mission is to create an as yet utopian place, since we are still struggling to discover a way for people to co-exist without conflict. In order to achieve this, it is necessary that a new mentality and way of thought emerges. These will not emerge from some existing system; they will be the product of creativity, of a new fabric of relations between different beliefs, religions and authorities.

We can not leave the steering wheel of world politics in the hands of financial speculation. A new way of thinking must inspire our economy and politics. The framework that will shape this way of thinking may be the creative workshop of a form of art which is dedicated to society.

As regards the issue of multiculturalism and interculturalism, the historic record of our cities shows how Italy and the Mediterranean have always served as the meeting places of diverse traditions. The Mediterranean is therefore ideally located to support the emergence of a new culture of difference; this culture will be in a position to integrate –according to the rule of productive coexistence– the different experiences which are now clashing in urban spaces.

It is necessary to stimulate ways of correlation and creative processes that will energize the debate and dialogue on the current social, cultural and intercultural problems. The aim is to achieve mutual enrichment through the coexistence of differences. The prerequisite is that everybody's participation in the democratic game is secured and that the game is based on the fundamental concept of a cosmopolitan community.

A course is thus born that wants to become the starting point of a constant process of experimentation, of democratic coexistence and of the desire that everybody plays a part in the building of a pluralistic city, where differences interact in a positive way, allowing new opportunities in an intercultural framework.

Uniformity and difference are two opposing terms, which represent the heated conflicts of the current global situation and reality. A policy that leads us to love difference is of vital importance for the emergence of new prospects regarding the structures of society. In this way, a new thought category is born, a category which goes beyond the logic of simply tolerating difference and directly invades the emotional sphere: to love means to feel attraction and emotion, to express affection and devotion. Respecting and being open-minded and warm-hearted about the differences between people and social groups is the first principle we must agree on, in order to finally give real meaning to the concept of "humanity" in the context of our increasingly globalized society.

The answer lies in the creation of an intercultural network of collaboration between institutions, individual artists, architects, writers, and researchers from the countries of the Mediterranean, aiming at developing sociopolitical programs for social transformation. Individuals from the worlds of art, culture, religion and science are connected through this network and cooperate in the implementation of initiatives and actions which allow creativity to open new and promising prospects for society as a whole.

Europe can have a positive effect on the world only if it manages to create an inter-mediterranean place, in which its "weakest" link is connected with the "weakest" link in Africa and the Middle East, therefore giving birth to a new force of thought. I firmly believe in the necessity of a Mediterranean Cultural Parliament, with the emphasis being on culture rather than politics.

Michelangelo Pistoletto

Η κρίση της πολιτισμικής ταυτότητας της Ευρώπης και τα ιστορικά της αίτια

Όταν σκέφτεται κανείς την Ευρώπη, αναπόφευκτα έρχεται στο νου του η ιστορία της Μεσογείου, εδώ και 5.000 χρόνια, από τους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας μέχρι σήμερα. Στη Μεσόγειο οι ιδέες μετακινούνταν από περιοχή σε περιοχή και από πολιτισμό σε πολιτισμό, σχηματίζοντας μια πολιτισμική τροχιά συσσωρευμένης γνώσης που αποτελεί τη βάση της δικής μας σύγχρονης εποχής. Εφόσον η ιστορία της Μεσογείου είναι η ιστορία πολλών πολιτισμών, η οποία διαμόρφωσε την ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης, μπορούμε να εξετάσουμε ή να μελετήσουμε αυτή την Ευρώπη αποκομμένη από τους δεσμούς της με άλλους πολιτισμούς και τη συμβολή τους στην πορεία της ηπείρου τα τελευταία 2.500 περίπου χρόνια; Εάν οι ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού δεν εντοπίζονται μόνο στην ίδια την Ευρώπη, αλλά εκτείνονται σε ολόκληρη τη Μεσόγειο, συνδέοντας την Ευρώπη με την Ασία και την Αφρική, δημιουργώντας ένα ανοιχτό πέρασμα από το οποίο οι ιδέες άλλοτε κυκλοφορούσαν ελεύθερα προς πάσα κατεύθυνση εμπλουτίζοντας και τις τρεις ηπείρους, για ποιον λόγο οι ρίζες αυτές έχουν αποκοπεί σήμερα; Εάν οι ρίζες που αποκόπηκαν είναι αυτές που συντηρούσαν την Ευρώπη στο παρελθόν, με αποτέλεσμα να έχει μετατραπεί σήμερα σε ένα φρούριο για να προστατευτεί από δυνάμεις τις οποίες θεωρεί ξένες, δεν είναι αυτό το κυρίως αίτιο της σημερινής κρίσης ταυτότητας της Γηραιάς Ηπείρου;

Για την ακρίβεια, τα ερωτήματα αυτά μας οδηγούν σε ένα παράδοξο. Η ουσία του πράγματος είναι ότι η Ευρώπη δεν αποτελεί πλέον μια φυλετικά ομοιογενή οντότητα, της οποίας οι κοινότητες να έχουν τις ρίζες τους αποκλειστικά εντός του ευρωπαϊκού εδάφους. Παρότι η Ευρώπη ανέκαθεν αντλούσε οφέλη από τις εισροές άλλων πολιτισμών, η μεταπολεμική μεταμόρφωση των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων σε πολυπολιτισμικές μητροπόλεις, ιδίως λόγω της παρουσίας μεταναστών από την Ασία και την Αφρική, έχει δημιουργήσει μια διαφορετική κατάσταση. Από τη μια μεριά, η μεταμόρφωση αυτή υπήρξε παράγοντας εμπλουτισμού της Ευρώπης. Από την άλλη όμως, καθώς η εξέλιξη αυτή υπερέβη τις προσδοκίες της Ευρώπης και δεν εντάχθηκε ομαλά στην ευρωπαϊκή σύλληψη των άλλων πολιτισμών, έχει γεννήσει ένα φόβο απέναντι στους άλλους, καταλήγοντας στην εμφάνιση ενός είδους σύγκρουσης και βίας που απειλεί τις πεφωτισμένες αξίες της. Αυτός ο συνδυασμός της επιθυμίας για τον εξωτερικό άλλο και του φόβου για τις συνέπειες της παρουσίας του στην ευρωπαϊκή ταυτότητα που βασίζεται στη φυλετική καθαρότητα και ομοιογένεια, έχει στην πράξη διαχωρίσει την Ευρώπη ανάμεσα σε μια πλειοψηφία λευκών και τις γκετοποιημένες εθνοτικές μειοψηφίες, αποτρέποντας έτσι την εμπέδωση ενός διαπολιτισμικού διαλόγου και τη διαντίδραση ανάμεσα στις μειοψηφίες και την πλειοψηφία, όπως μπορούσε και θα έπρεπε να έχει συμβεί.

Η βασική μου θέση εδώ είναι ότι αυτή η διαίρεση της κοινωνίας είναι επιζήμια για την ευημερία της Ευρώπης και θα πρέπει να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε τα αίτιά της, για να μπορέσει η Ευρώπη να αποδεχθεί αυτή τη νέα πραγματικότητα. Η Ευρώπη πρέπει να ανακτήσει τον ανθρωπισμό της ως ενιαίο σώμα, το οποίο όμως θα αναγνωρίζει την πολυπολιτισμική ταυτότητά του, προκειμένου όχι μόνο να αναβιώσει την καθολικότητα των πεφωτισμένων αξιών της εντός των συνόρων της, αλλά και για να λειτουργήσει ως πρότυπο ανθρωπισμού παγκοσμίως. Ωστόσο, ενώ φαινομενικά το αίτιο της υφιστάμενης διαίρεσης στο εσωτερικό της Ευρώπης είναι η παρουσία πολλών ξένων πολιτισμών, εγώ θέλω να εστιάσω σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμό για να τεκμηριώσω ιστορικά την κατ' εμέ βασική πηγή του φόβου της Ευρώπης για τους άλλους. Αναφέρομαι σε έναν πολιτισμό, ο οποίος μάλιστα βοήθησε την Ευρώπη να βγει από τη σκοτεινή περίοδο του Μεσαίωνα, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην αύξηση της ισχύος και επιρροής της που ξεκινά από την Αναγέννηση. Γνωρίζουν όμως οι λαοί της Ευρώπης ότι χάρη στην παρουσία

του ισλαμικού πολιτισμού επί σχεδόν επτακόσια χρόνια, όπως και χάρη στην ισλαμική παραγωγή γνώσης στις επιστήμες, στη φιλοσοφία και στην τέχνη, μπήκαν τα θεμέλια της νεότερης Ευρώπης; Αναφέρομαι στην πρόδηλη άγνοια που επιδεικνύει η Ευρώπη για ένα σημαντικό κομμάτι της δικής της ιστορίας. Η άγνοια αυτή έχει πλέον δημιουργήσει ένα διανοητικό κενό ή μια κατάσταση νοητικής άρνησης που δεν επιτρέπει στην Ευρώπη να αποδεχθεί την υφιστάμενη κατάσταση και κυρίως την παρουσία μουσουλμάνων στο εσωτερικό της. Στην πραγματικότητα, αυτή ακριβώς η άγνοια είναι όχι μόνο ένα από τα αίτια της διαίρεσης της Ευρώπης αλλά και υπεύθυνη για την τρέχουσα σύγκρουση ανάμεσα στο Ισλάμ και τη Δύση, η οποία είναι πηγή έντασης και βίας διεθνώς.

Ωστόσο, θέλω να αποφύγω εδώ την εξέταση των πολύ γνωστών παραγόντων που οδήγησαν στην ανάληψη στρατιωτικής δράσης στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, προκειμένου να εστιάσω σε μια συγκεκριμένη πτυχή της επονομαζόμενης σύγκρουσης ανάμεσα στο Ισλάμ και τη Δύση. Η εμφάνιση αυτής της σύγκρουσης στην εποχή μας έχει τα δικά της επίκαιρα αίτια, πολιτικά και πολιτισμικά, έχει όμως και ιστορικές ρίζες που έχουν επηρεάσει αρνητικά τη στάση της Δύσης έναντι του Ισλάμ. Η αρνητική στάση έναντι του Ισλάμ δεν είναι διαδεδομένη μόνο μεταξύ του πληθυσμού της Ευρώπης εν γένει, αλλά βρίσκεται στο επίκεντρο της δυτικής φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία η ανάρρηση του Ισλάμ τον 7ο αιώνα προσεγγίζεται όχι ως κομμάτι της ιστορικής εξέλιξης αλλά ως παρέκκλιση.

Γιατί ο Χέγκελ είχε πει ότι το Ισλάμ έχει βυθισμένη αυτο-συνείδηση που δεν του επιτρέπει να πορευτεί στην ιστορία μέσα από την ίδια τη συνείδηση του εαυτού του; Δε βυθίστηκε άραγε υπό το τεράστιο βάρος της ανάδειξης της ευρωπαϊκής ισχύος μετά την κατάκτηση του Νέου Κόσμου (της αμερικανικής ηπείρου) και μέσα από την αποικιοκρατία που ακολούθησε; Αγγίζω εδώ ένα εξόχως περίπλοκο πρόβλημα, η ανάλυση του οποίου θα μας αποσπούσε από το κυρίως ενδιαφέρον μας. Θα πρέπει συνεπώς να επιστρέψω στο ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Ο Χέγκελ ορθώς υποβιβάζει το Ισλάμ σε απλή υποσημείωση στην άποψή του για την πορεία της ιστορίας, υπό την έννοια ότι το Ισλάμ αποτελούσε εμπόδιο για τη νομιμοποίηση της Ευρώπης ως μοναδικού ιστορικού δρώντος, ικανού να καθορίσει το μέλλον της ανθρωπότητας. Όμως η ιδέα ότι το ευρωπαϊκό πνεύμα είναι η ανώτερη μορφή ανθρώπινου πνεύματος και ότι μόνο του πρέπει να οδηγήσει τον κόσμο προς αυτό που ονομάζει ο Χέγκελ «τελική αυτοπραγμάτωση» είναι μια κατασκευή βασισμένη στην παρερμηνεία της ιστορίας άλλων λαών και πολιτισμών. Στην εσφαλμένη αυτή σύλληψη βασίζεται μια ιδέα που διατηρεί τον κομβικό της ρόλο στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η Ευρώπη τους άλλους και ιδίως το Ισλάμ.

Εφόσον η σύγκρουση ανάμεσα στο Ισλάμ και τη Δύση έχει ιστορικές ρίζες, στόχος μου εδώ είναι να δείξω ότι οι ρίζες αυτές δεν είναι θρησκευτικές αλλά πολιτικές. Για την ακρίβεια, δεν υπάρχει καμία σύγκρουση ανάμεσα στις ιδέες του χριστιανισμού, όπως τις κήρυξε ο ίδιος ο Χριστός, και στο Ισλάμ, καθώς και οι δύο θρησκείες αποτελούν εξελίξεις της ίδιας τροχιάς του μονοθεϊσμού. Μάλιστα, το Ισλάμ δεν μπορεί να διεκδικήσει τη νομιμοποίησή του ως θείου μηνύματος, χωρίς να αναγνωρίσει τον Χριστό ως προφήτη και τη θεϊκή φύση της διδασκαλίας του. Κατά την πρόσφατη επίσκεψή μου στη Συρία, μου προξένησε έκπληξη το γεγονός ότι οι εκκλησίες ήταν καλύτερα συντηρημένες και προσεγμένες από τα τζαμιά, γεγονός που επιβεβαιώνει το επικείμενό μου. Για την ακρίβεια, αν εξετάσει κανείς την ιστορία αντικειμενικά, προκύπτει σαφώς ότι ο χριστιανισμός και το Ισλάμ συνυπήρχαν κάποτε αρμονικά, ενώ πιστοί και των δύο θρησκειών ζούσαν ειρηνικά επί αιώνες. Η ιστορία μάς λέει, επίσης, πως η υποτιθέμενη θρησκευτική σύγκρουση είναι ένα προσωπείο που αποκρύπτει την πραγματικότητα – το φόβο της Ευρώπης για τους άλλους, που εμπεδώθηκε όταν η πανίσχυρη Εκκλησία της μεσαιωνικής Ευρώπης ένοιωσε να απειλείται από το Ισλάμ. Μάλιστα δεν ένοιωσε να απειλείται μόνο από μια άλλη θρησκεία αλλά και από τις πεφωτισμένες ιδέες αυτής της θρησκείας. Ήταν ο φόβος της γνώσης που θα μπορούσε να χαλαρώσει το ζυγό της Εκκλησίας επί των ανθρώπων, οι οποίοι ζούσαν τότε στο σκότος του Μεσαίωνα.

Είναι αξιοσημείωτο πως όταν οι Μαυριτανοί ή Άραβες έφτασαν στην Ιβηρική Χερσόνησο δεν αιτιολόγησαν την κατάκτησή τους με το σκεπτικό ότι ήταν μουσουλμάνοι και ήθελαν να εξαπλώσουν το Ισλάμ. Αυτό που έκαναν στην πραγματικότητα ήταν να εγκαθιδρύσουν ένα ήπιο σύστημα πολιτικής εξουσίας που λειτουργούσε προς το συμφέρον όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως θρησκείας. Αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ανδαλουσία, εισήγαγαν ένα παραγωγικό σύστημα αγροτικής καλλιέργειας που έθεσε τα θεμέλια της ιβηρικής οικονομίας. Άρχισαν επίσης, σχεδόν παράλληλα, να ιδρύουν θεσμούς έρευνας και κοσμικής γνώσης. Την ώρα που η Ευρώπη υπέφερε από τις προκαταλήψεις και την άγνοια των δικών της ιστορικών επιτευγμάτων της περιόδου της αρχαίας Ελλάδας, η Ιβηρική φωτιζόταν πνευματικά από την ανακάλυψη και επιδίωξη αυτής της γνώσης, την οποία εισήγαγαν στην Ισπανία οι Άραβες. Αυτή η γνώση, όταν άρχισε να φτάνει σε πόλεις όπως η Πάδοβα, η Μπολόνια, το Παρίσι και η Οξφόρδη στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας, ήταν που φώτισε την Ευρώπη και έθεσε τα θεμέλια της νεότερης εποχής της ευρωπαϊκής ιστορίας.

Γιατί όμως οι λαοί της Δύσης έχουν άγνοια αυτού του ιστορικού γεγονότος; Γιατί παραμένουν –επιτρέψτε μου τη μεταφορά– στα σκοτάδια της μεσαιωνικής Ευρώπης; Δεν αναφέρομαι μόνο στην άγνοια που αφορά το Ισλάμ και την ιστορική του συμβολή στην εξέλιξη της Ευρώπης αλλά και στην άγνοια που επιδεικνύει η Ευρώπη για το δικό της ιστορικό παρελθόν. Η άγνοια αυτή μάλιστα λειτουργεί ως εμπόδιο για την αναγνώριση της πραγματικότητας στη σημερινή Ευρώπη. Παρότι υπογράμμισα την ιστορική συμβολή των Αράβων (μουσουλμάνων) στην Ευρώπη, στόχος μου είναι να την χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα για τη σύγχρονη Ευρώπη σχετικά με τον τρόπο που έχει αποδεχθεί και αναγνωρίσει την παρουσία άλλων λαών και των πολιτισμών τους. Δεν αληθεύει εξάλλου ότι αντιμετωπίζονται σήμερα σαν ξένοι, οι οποίοι γίνονται αποδεκτοί και θαυμάζονται για τους δικούς τους πολιτισμούς μόνο εφόσον δεν επιχειρούν να επηρεάσουν την πλειοψηφική κουλτούρα; Εάν όμως ο πολιτισμός είναι προϊόν της ανθρώπινης φιλοδοξίας, μπορεί ποτέ να συγκρατηθεί μέσα σε προδιαγεγραμμένα όρια; Εάν η ελευθερία της φαντασίας είναι αυτή που παράγει νέες ιδέες προς όφελος της κοινωνικής προόδου, μπορεί αυτή η φαντασία να περιοριστεί με βάση τους διαφορετικούς ρόλους που αποδίδονται από ένα σύστημα ιεράρχησης των πολιτισμικών διαφορών; Ιδίως όταν αυτό συνοδεύεται από και νομιμοποιείται με την επίκληση μιας προσέγγισης που βασίζεται στην άγνοια; Δεν είναι άραγε σκόπιμη αυτή η άγνοια, έτσι ώστε να διατηρηθεί η κεντρική θέση της Ευρώπης στον κόσμο με βάση την εθνотική και φυλετική καθαρότητα και υπεροχή;

Θα ήθελα να ολοκληρώσω με ένα παράδειγμα που αφορά μια συγκεκριμένη σύγχρονη πολιτισμική πρακτική και αγγίζει και εμένα ως καλλιτέχνη που ζει στην Ευρώπη. Η πρακτική αυτή σχετίζεται με την καθολικότητα του μοντερνισμού στην τέχνη, η οποία υποτίθεται ότι υπερβαίνει όλες τις εθνότητες και τις πολιτισμικές ή θρησκευτικές διαφορές. Εάν όντως ο κόσμος έχει συνενωθεί μέσα από την καθολικότητα του μοντερνισμού, ο οποίος αναπτύχθηκε έξω και πέρα από τα στενά σύνορα του ευρωκεντρικού πλαισίου, γιατί δεν υπάρχει ούτε ένα βιβλίο ιστορίας της τέχνης που να αναγνωρίζει αυτό το γεγονός; Για να το θέσω συγκεκριμένα και χωρίς περιστροφές: γιατί η ιστορία της σύγχρονης τέχνης συνταυτίζεται με την ιστορία των λευκών –Ευρωπαίων και Βορειοαμερικανών– καλλιτεχνών; Δεν οφείλεται αυτό σε σκόπιμη άγνοια; Γιατί διαιωνίζεται αυτή η άγνοια; Αυτό που με ενδιαφέρει συγκεκριμένα είναι η προκατειλημμένη ευρωπαϊκή ιστορία της σύγχρονης τέχνης. Από τις καθιερωμένες εξιστορήσεις των μεταπολεμικών επιτευγμάτων της Ευρώπης στις τέχνες εξαιρούνται και αποκλείονται οι συμβολές καλλιτεχνών από την Ασία, την Αφρική και την Καραϊβική, μολονότι η παρουσία αυτών των καλλιτεχνών, ιδίως στο Λονδίνο και το Παρίσι, μεταμόρφωσε τις πόλεις αυτές σε πολυφυλετικά κέντρα τέχνης, ενώ ορισμένοι από αυτούς βρέθηκαν στο επίκεντρο των νέων εξελίξεων στο μοντερνισμό και την πρωτοπορία. Ενωτούς, δε θίγω μόνο τον αποκλεισμό αυτών των καλλιτεχνών από τη μεταπολεμική ιστορία της ευρωπαϊκής τέχνης αλλά και την άγνοια και αποσιώπηση ιστορικών γεγονότων που θα έπρεπε να περιλαμβάνονται σε οποιοδήποτε εγχείρημα ολοκληρωμένης περιγραφής των επιτευγμάτων της Ευρώπης στις τέχνες κατά τη σύγχρονη εποχή. Εάν η ιστορία της τέχνης είναι μια αντανάκλαση της

κατάστασης στην κοινωνία, στη χώρα ή στο έθνος, τι συμπέρασμα μπορούμε να βγάλουμε από τα καθιερωμένα έργα ιστορίας της τέχνης; Δε μας οδηγούν στο συμπέρασμα πως μόνο λευκοί, Ευρωπαίοι καλλιτέχνες μπορούν να αντιπροσωπεύσουν και να ορίσουν την Ευρώπη;

Δε θεωρώ ότι το πρόβλημα αυτό μπορεί ή πρέπει να επιλυθεί μόνο πρακτικά με μια αναθεώρηση της ιστορίας της τέχνης. Αν και μια τέτοια αναθεώρηση ασφαλώς θα βοηθούσε, το πραγματικό ζήτημα αφορά μια αντίληψη που είναι βαθιά εμπεδωμένη στον ευρωπαϊκό ψυχισμό και η οποία αναπαράγει την άγνοια και τη στρεβλή εικόνα που έχει η Ευρώπη για τους άλλους. Πρόκειται για μια αντίληψη που, όπως προανέφερα, έχει ιστορικά αίτια και εξακολουθεί να κυριαρχεί και σήμερα. Το τελευταίο μου ερώτημα συνεπώς θα ήταν: μπορούμε να αλλάξουμε αυτή την αντίληψη από τη στιγμή που παραμένει θεμελιώδης για τις διεθνείς φιλοδοξίες της Ευρώπης και της Δύσης γενικότερα; Είναι η Ευρώπη και η Δύση έτοιμες να εγκαταλείψουν αυτές τις φιλοδοξίες και να αλλάξουν την κοσμοθεωρία τους, όχι μόνο χάριν του δικού τους ανθρωπισμού αλλά και χάριν των άλλων;

Εάν η Ευρώπη όντως ενδιαφέρεται για την πραγματική ταυτότητά της και τα ιστορικά της επιτεύγματα, υλικά και πνευματικά, του παρελθόντος και του παρόντος, τότε η προτεραιότητά της σήμερα θα πρέπει να είναι η ανάκτηση των όσων έχουν χαθεί στην αποσιωπημένη ιστορία της, για να ανακτήσει έτσι τη γνήσια μεσογειακή της ταυτότητα και τον ανθρωπισμό της τόσο για δικό της όφελος όσο και για την ενότητα των λαών της Μεσογείου, χωρίς τους οποίους το μέλλον της Ευρώπης όχι μόνο θα μείνει παγιδευμένο στη στενότητα της αποσιωπημένης ιστορίας της διαιωνίζοντας την άγνοια, τις συγκρούσεις και τη βία εντός και εκτός Ευρώπης, αλλά θα θέσει και σε κίνδυνο το μέλλον –οικονομικό και πολιτισμικό– της ηπείρου. Αυτό που απαιτείται συνεπώς είναι ένα «μόνιμο συμβούλιο», όπως το εισηγήθηκε ο Γάλλος φιλόσοφος Ετιέν Μπαλιμπάρ το 2006, ένας θεσμός ή πανεπιστήμιο, όπου θα συμμετέχουν όλοι οι λαοί της Μεσογείου και θα αποτελεί τόπο ανταλλαγής ιδεών και συνεργασίας, προκειμένου όχι μόνο να επιλυθούν οι διάφορες συγκρούσεις, αλλά και να ανοίξει το δρόμο για ένα μέλλον που θα ωφελήσει εξίσου όλους τους λαούς της Μεσογείου.

Rasheed Araeen

The crisis of Europe's cultural identity and its historical causes

Thinking of Europe inevitably invokes the history of the Mediterranean of 5000 or so years, from Mesopotamia to the present, in which ideas moved from one area to another, from one culture to another, forming a trajectory of civilisations with its accumulated knowledge that forms our modern era. If the Mediterranean history is the history of many civilisations, which ultimately became the history of modern Europe, can we then consider or look at this Europe without its connection to other civilisations and their role in facilitating Europe in its journey of the last 2500 or so years? If the roots of European civilisation are not only within Europe but they extend across the Mediterranean connecting Europe with Asia and Africa, creating an open passage through which ideas once flowed freely in all directions and enriched all the three continents, why have these roots now become disconnected? If these roots have been cut off from what nourished Europe in the past turning it into a fortress against those who are considered to be alien forces, is this not the main cause of Europe's identity crisis today?

These questions in fact lead us to a paradox. The fact of the matter is that Europe is no longer a racially homogenous entity with all its cultures rooted within its own soil. Although Europe has always benefited from the inflow of other cultures, the post-war transformation of its major cities into multicultural metropolises due to the presence of people particularly of Asian and African origins has created a different situation. On the one hand, this transformation has been an enrichment of life in Europe. But, on the other, as this change went beyond Europe's expectation from others and could not be contained within its perception of other cultures, it has produced a fear of others resulting into a kind of conflict and violence that contradict Europe's own enlightened values. This combination of desire for the exotic other and the fear of what others may do to Europe's own notion of its identity based on racial purity and homogeneity has in fact divided Europe into majority white population and ethnic ghettos, thus preventing what could and should have been a dialogue between different cultures as well as an interaction between minority cultures and the European mainstream.

My main point here is that this division of society is detrimental to the welfare of Europe, and we must try to understand its causes in order for Europe to come to terms with its new reality. Europe must reclaim its humanity as a whole, a unified body but with the recognition of its diverse cultures, so that it can not only return to the universality of its enlightened values within itself but also set an example for humanity worldwide. However, although the cause of Europe's prevailing division seems to be due to many cultures of foreign origins, I want to focus on a specific culture in order to establish historically what appears to be the main cause of Europe's fear of others. I am referring to that culture which in fact helped Europe come out of the darkness of its medieval period, fundamental to its ascendancy beginning with the Renaissance. But do the indigenous people of Europe know that it was the presence of Islamic civilisation, for almost seven hundred years, and what it created as knowledge in science, philosophy and art, that laid the foundation of Europe's modernity? My point is about what seems to be Europe's ignorance of an important part of its own history, which has now created an intellectual vacuum or mental blockage that is preventing Europe from coming to terms with its present reality, especially with the presence of Muslims. It is in fact this ignorance that is not only one of the causes of divided Europe, but also responsible for the present conflict between Islam and the West generating enormous violence all over the world.

However, I want to avoid considering here what is commonly known and has led to military actions in Iraq and Afghanistan, in order to focus on a specific aspect of the so-called conflict between

Islam and the West. The emergence of this conflict in recent times has its own contemporary causes, which are political as well as cultural, but it also has historical roots that have adversely affected the West's view of Islam. This view is not only widespread among Europe's population in general but is fundamental to the central core of Western philosophy, which continues to perceive the emergence of Islam in the 7th century not as a progress of the idea within the flow of history but as an aberration.

Why did Hegel call Islam a submerged self-consciousness, not capable of moving in history through its own consciousness of itself? Was it not made submerged by the heavy weight of the emergence of European power after the conquest of the New World, the Americas, and its subsequent colonisation of the world? I have touched upon a highly complex problem whose further pursuit may distract us from what is my main concern here. I should therefore return to the question of European identity. Hegel was however right in turning Islam into a footnote of his view of history, as it presented an obstacle in his legitimisation of Europe as the only agent of history that could determine the future of humanity. But the idea that European spirit was the ultimate spirit of humanity, and that it should alone lead the world toward what Hegel called its "ultimate fulfilment" was constructed on the basis of the misrepresentation of the histories of other people and their cultures. This created a view that is still fundamental to Europe's perception of others, particularly of Islam.

If the roots of the conflict between Islam and the West are historical, my aim here is to show that they are not religious but political. In fact, there is no conflict between the ideas of Christianity as Christ himself preached and Islam, since both represent developments within the trajectory of monotheism. Actually, Islam cannot claim its legitimacy as a divine message without recognising Christ as a prophet and the divinity of his teaching. During my recent visit to Syria, I was surprised to find more well-kept and looked-after churches than mosques, which proves my point. In fact, when one looks at history objectively, it becomes evident that Christianity and Islam had coexisted harmoniously and people of both faiths lived together peacefully for centuries. History also tells us that what is perceived to be a religious conflict was a facade to hide what was actually Europe's fear of others, particularly when the power of the Church in the Medieval Europe felt threatened by Islam. As a matter of fact, it was not just the fear of another religion but of its enlightened ideas as well. It was the fear of all knowledge that might have loosened Church's hold on people, who were then kept in the darkness of the Middle Ages.

It is significant that when Moors or Arabs entered the Iberian Peninsula they did not justify their conquest on the basis of their being Muslims trying to spread Islam. What they really did was to establish essentially a benevolent system or political power in the interest of all people. Immediately after they arrived in Andalusia, they introduced there an efficient system of agriculture that became the basis of Iberian economy; and then they also began, almost at the same time, to establish the institutions of research and secular learning. While Europe suffered from the suppression and ignorance of the knowledge of its own past achievement during the Greeks, the Iberian Peninsula was enlightened by the discovery and pursuit of this knowledge brought to Spain by the Arabs. And it was this knowledge, when it began to reach cities such as Padua, Bologna, Paris and Oxford at the beginning of second millennium, which enlightened Europe and laid the foundation for its modern era.

But why are the people of the West not aware of this historical fact? Why are they still being kept in the darkness of the Medieval Europe – if I may use this as a metaphor? My point is not only about the ignorance of Islam and what it had contributed historically to Europe's development, but Europe's ignorance of its own whole history. This ignorance is in fact an obstacle in the recognition of the reality of Europe today. However, although I have emphasised the historical contribution of the Arabs or Muslims to Europe, my real aim here is to use it as an example to look at how Europe has accommodated and recognised the presence of other people and their cultures today. Are

they not being treated as aliens who should be accepted and admired for their own cultures, but only when they do not try to intervene in the mainstream? If culture is a product of human aspiration, can it be contained within prescribed limits? If it is the freedom of imagination which produces new ideas in the advancement of society, can imagination be subjected to different roles within the hierarchy of cultural differences? Particularly when this subjection is accompanied by and justified on the basis of a view that results from ignorance? Is this ignorance not deliberate in order to maintain Europe's centrality in the world based on its ethnic or racial purity and superiority?

However, I want to conclude with an example that is not only about a specific contemporary cultural practice but concerns me as an artist living in Europe. This practice is defined by the universality of modernism in art, supposedly transcending all ethnicities, cultural or religious differences. If the world has thus become one, through the universality of modernism, and has contributed to its development further and beyond the narrow boundaries of Eurocentric framework, then why is there not a single written art history recognising this fact? Put bluntly and specifically: why the history of modern art is the history of only white –European and North American– artists? Is this not due to a deliberate ignorance? Why is this ignorance being perpetuated? However, my concern is specifically Europe's suppressed contemporary art history. The recognised history of Europe's post-war achievement in art excludes what was contributed by the presence of artists particularly from Asia, Africa, and the Caribbean. The presence of these artists, especially in London and Paris, not only transformed these cities into multiracial art scenes; but some of these artists were on the forefront of new developments in modernism and the avant-garde. My point here is, however, not merely the exclusion of these artists from Europe's post-war art history, but the ignorance and suppression of a history which represents a totality of Europe's achievement in art of recent times. If art history is an allegory representing the reality of society, country or nation, what do the prevailing written art histories of Europe tell us? Do they not tell us that only white artists of Europe can represent and define Europe?

I am not suggesting that this question can or should be resolved merely by the practicality of a revised art history. Although a revised history can help, the issue is really about a perception that is deeply embedded within European psyche producing ignorance and misrepresentation of others, which as I have discussed above has historical causes and continues to prevail today. My final question therefore would be: is it possible to change this perception when it remains fundamental to Europe's or the West's continuing ambition in the world? Is Europe or the West now mentally ready to give up this ambition and change its view of the world, not only for the sake of its own humanity but also of others?

If Europe is genuinely interested in its true identity and what it has achieved historically, both materially and intellectually, in the past and in the present, then Europe's priority today should be to recover what it has lost in its suppressed history, so that it can re-assert its true Mediterranean identity and humanity not only for its own sake but also for the unity of all Mediterranean people, without which the future of Europe will not only remain trapped in the narrowness of its suppressed history perpetuating ignorance, conflicts and violence within Europe and beyond, but will also jeopardise its own future progress both economically and culturally. What is therefore required is a “permanent council” –as proposed by the French philosopher Etienne Balibar in 2006– an institution or a university involving all the people of the Mediterranean through the exchange of ideas, cooperation and collaboration between them, in order to resolve its various conflicts but also to create a future that is beneficial equally to all the people of the Mediterranean.

Rasheed Araeen

Πολλαπλασιάζοντας τα βλέμματα: μια μεσογειακή προσέγγιση

Στη διάρκεια της Μπιενάλε του Μπορντώ, συζητούσαμε μια μέρα με τον Πίππο Ντελμπόνο, έναν από τους πιο σημαντικούς καλλιτέχνες της εποχής μας, για μια μεγάλη απώλεια στην εποχή της κρίσης: την απώλεια του πολιτισμού. Δε μιλούσαμε όμως για την αισθητή εξαφάνιση μεμονομένων καλλιτεχνικών και πολιτιστικών γεγονότων, όπως αυτό –το έντονο και συναρπαστικό– που μας φιλοξενούσε ή όπως πολλές παρόμοιες διοργανώσεις δημόσιων ή ιδιωτικών πολιτιστικών ιδρυμάτων, που πραγματοποιούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Μιλούσαμε για μια πολύ πιο ουσιαστική απώλεια: για τον αφανισμό του πολιτισμού και της τέχνης από τους φυσικούς και συμβολικούς τόπους, όπου διαμορφώνεται η αντίληψη της αίσθησης του κόσμου. Μιλούσαμε για την απώλεια λειτουργίας του πολιτισμού ως μέσο ελέγχου της εξουσίας ή σύγκρουσης με αυτήν. Για την απώλεια, ιδιαίτερα στους χώρους όπου αυτή νομιμοποιείται και γίνεται κοινός τόπος.

Στην Ιταλία, ο πρώην υπουργός οικονομικών, Τζούλιο Τρεμόντι, είπε κάποτε: «ο πολιτισμός δεν τρώγεται». Αυτή η άξεστη φράση, που παλαιότερα δε θα μπορούσε να ειπωθεί, νομιμοποίησε μια σειρά περικοπών στους πόρους που προορίζονταν για τον πολιτισμό, την παιδεία και την έρευνα. Για να παραθέσω ένα παράδειγμα: στη χώρα μου, μετά την επιβολή της λιτότητας, μόνο το 0,19% του Α.Ε.Π. πηγαίνει στον πολιτισμό, σε σύγκριση με το 1,7% που δίνει η Γαλλία. Πολλοί αγανάκτησαν, λίγοι όμως αναρωτήθηκαν αν αυτές οι επιλογές ήταν το καπρίτσιο ενός υπουργού και μιας δεξιάς κυβέρνησης ή αν επρόκειτο περισσότερο για τη μακρά ωρίμανση μιας νοοτροπίας που καλλιεργήθηκε στις οπισθοδρομικές δυνάμεις, την οποία γνωρίσαμε στην Ιταλία με το όνομα «μπερλουσκονισμός». Ο μπερλουσκονισμός είναι μια γιγάντια διαδικασία ιδιωτικοποίησης του δημόσιου χώρου: όλα πρέπει να λειτουργούν για το ατομικό συμφέρον, όλα πρέπει να περνούν από τον έλεγχο της αγοράς. Σήμερα ο Μπερλουσκόνι δεν είναι πια αρχηγός της ιταλικής κυβέρνησης, όμως ο μπερλουσκονισμός συνεχίζει να προξενεί ζημιές. Ζημιές βαθιές, οι οποίες έχουν επηρεάσει τον τρόπο σκέψης μας σε τέτοιο βαθμό που ο πρώτος μπερλουσκονισμός που πρέπει να εξουδετερωθεί είναι αυτός που έχουμε μέσα μας. Στο έργο του *Περιμένοντας τον Γκοντό*, ο Μπρέιτβιτς τον Ντινί να λέει: «Φορτώνουμε στα παπούτσια το φταίξιμο των ποδιών μας». Στη δική μας περίπτωση, ο μπερλουσκονισμός είναι το παπούτσι αλλά το πόδι είμαστε εμείς. Στην πορεία του χρόνου αποδεχτήκαμε πως οι ιδέες και οι διαφορετικές οπτικές παραμερίστηκαν, αναδιοργανώθηκαν και απορροφήθηκαν από τον κυρίαρχο κομφορμισμό, και τελικά χάσαμε την εσωτερική μας ανάγκη να εξεγερθούμε.

«Ο πολιτισμός δεν τρώγεται» λοιπόν, επειδή στον καιρό της οικονομικής και νομισματικής κρίσης υπάρχουν άλλες προτεραιότητες και, ως εκ τούτου, ο πολιτισμός δεν μπορεί να συμπεριληφθεί στις βασικές ανάγκες του ανθρώπου αλλά υποβαθμίζεται σε μια εφήμερη κατανάλωση. Προσέξτε καλά, οι λέξεις που χρησιμοποιώ είναι δύο: κατανάλωση και εφήμερο. Η εξομάλωση του πολιτισμού με την κατανάλωση είναι μία από τις μεγαλύτερες προδοσίες που διαπράχθηκαν αυτά τα χρόνια: η επικρατούσα άποψη είναι πως ο πολιτισμός δεν έχει καμία «αξία», αν δεν συνδέεται με την αγορά. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι ξεκάθαρο πως έχει αξία ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα που πουλά διαφημίσεις, ένα θεατρικό έργο ή μια ταινία που εισπράττει ζεστό χρήμα ή ένα γεγονός που προσελκύει χορηγούς και χρηματοδότες. Ακόμη και μια αρχαία πέτρινη στήλη, πάνω στην οποία είναι χαραγμένες οι ιστορίες και οι μνήμες του παρελθόντος μας, παρουσιάζει ενδιαφέρον μόνο αν είναι συνδεδεμένη με ένα τουριστικό κύκλωμα και συνεπώς «εξάγει» οικονομική αξία. Υπάρχει και η νοσηρή αντίληψη πως ο πολιτισμός αποτελεί κάτι «εφήμερο» και περιορίζεται στις στιγμές ψυχαγωγίας, στον «ελεύθερο χρόνο», ελεύθερο από τα βάσανα της ζωής, από τις πραγματικά «σημαντικές» αγωνίες και φόβους. Με άλλα λόγια, ο πολιτισμός ως εμπειρία γιορτής, περιορισμένος στη διασκέδαση και στην αποξένωση από την πραγματικότητα που μας περικλείει.

Δηλαδή, ένα βήμα πίσω –σχεδόν έναν αιώνα– σε σχέση με όλα όσα μάθαμε από τις ιστορικές πρωτοπορίες και το κίνημα του μοντερνισμού. Εξάλλου, αν ο φιλελευθερισμός θεωρεί τα δικαιώματα των εργαζομένων μια παρέκκλιση, μια παραξενιά της ιστορίας σε σχέση με το στόχο που έχει θέσει, δηλαδή να παράγουν χρήμα με χρήμα, και αν, ως εκ τούτου, η νεοφιλελεύθερη αγορά επαναφέρει τα εργασιακά δικαιώματα έναν αιώνα πίσω, τότε δε βλέπω το λόγο για τον οποίο το ίδιο πράγμα, αυτό το ίδιο άλμα έναν αιώνα πίσω, δε θα μπορούσε να γίνει και σε ό,τι αφορά την αντίληψη για τον πολιτισμό και την τέχνη.

Θα ήθελα να σας καθησυχάσω: προσωπικά πιστεύω ότι θα μπορούσαν ή μάλλον θα έπρεπε να υπάρχουν χώροι στους οποίους ο πολιτισμός να είναι συνδεδεμένος με την αγορά, με τους κανόνες της οικονομίας. Και να προσθέσω πως δε θέλω να αποκηρύξω πλήρως τα «εφήμερα» στοιχεία που μπορούν να χαρακτηρίσουν τον πολιτισμό. Αυτό που με ανησυχεί είναι ο απολυταρχισμός των δύο προηγούμενων εννοιών, ο πολιτισμός ως αποκλειστικό πεδίο της εφήμερης κατανάλωσης. Το να βρεις χώρους στους οποίους το βλέμμα της τέχνης γίνεται μια πρακτική αποκάλυψης, μια ανατροπή των παγιωμένων ισορροπιών, γίνεται όλο και πιο δύσκολο. Έχω βρει αυτή τη δυναμική και αυτήν την έμπνευση σε πολλά μέρη, ακόμη και στη χώρα μου, και σίγουρα η δουλειά που κάνει εδώ και χρόνια ο Μικελάντζελο Πιστολέττο είναι μια περίτρηνη απόδειξη. Δεν μπορώ όμως να μην σκεφτώ ότι η ήπειρός μας ταξιδεύει χωρίς πυξίδα, ακριβώς επειδή βιώνει το σήμερα σαν έναν ασφυκτικό βρόγχο μιας μεγάλης φιλοδοξίας για αλλαγή. Αυτή η βουτιά χωρίς να βουτάς, αυτή η δυσκολία στην αναπνοή, αυτή η απελπιστική δυσπιστία στην πολιτική και τους θεσμούς σίγουρα δεν μπορούν να μας πάνε μακριά. Πρέπει να ανταποκριθούμε στην αναγκαιότητα μιας διαφορετικής επιλογής, πρέπει να βγούμε από το μονοπώλιο της μίας και μοναδικής οπτικής, μονοθεϊστικής, δογματικής και αυτοαναφορικής. Καταστολή του πολιτισμού σημαίνει ένα σχέδιο με στόχο να γίνει πιο δύσκολη η παραγωγή της σκέψης. Σε αυτή την ιδέα δεν μπορούμε παρά να εξεγερθούμε, πριν ο κόσμος καταρρεύσει.

Μια μέρα, στη διάρκεια του πρώτου πολέμου στον Κόλπο –ήμουν κοντά στα είκοσι χωρίς ακόμη να είμαι ενεργός ακτιβιστής– άκουσα τα λόγια μιας μεγάλης μορφής της ιταλικής αριστεράς, του Πιέτρο Ινγκράο. Σχολίαζε τις πρώτες εικόνες που μετέδιδε το CNN, τις λάμψεις που χάραζαν τον ουρανό της Βαγδάτης, σε παγκόσμια ζωντανή σύνδεση. Ο Ινγκράο μιλούσε για έναν «ουράνιο πόλεμο», έναν πόλεμο που κατεβαίνει από τον ουρανό και σχεδόν δεν ακουμπά τη γη, έναν πόλεμο «ευφυή» και «χειρουργικό», τεχνολογικά αποστειρωμένο και μεγαλειώδη, όπου ο θάνατος, ο τρόμος, ο ακρωτηριασμός των σωμάτων, ο αφανισμός της καθημερινής ζωής, η καταστροφή των πόλεων και του φυσικού περιβάλλοντος αποτελούσαν τα αναμενόμενα στοιχεία ενός τελετουργικού θεάματος που δεν προκαλούσε την παραμικρή συναισθηματική συγκίνηση. Ένας πόλεμος που παρακολουθήσαμε από το παράθυρο μας στον κόσμο, δηλαδή από την οθόνη της τηλεόρασης του σαλονιού μας που δε μεταφέρει λέξεις, δε νιώθει την έντονη οσμή, το θόρυβο της μάχης, τα τρομοκρατημένα σώματα. Υπάρχει μόνο ο σχολιασμός εκείνου που επιτίθεται. Και μόλις αλλάξει κανάλι, σιωπή. Τα τελευταία χρόνια, το βλέμμα μας έγινε ακόμη πιο μονόπλευρο και ζοφερό. Η τεχνολογία έθεσε στη διάθεση της ηδονοβλεψίας μας μικροκάμερες τοποθετημένες στη μύτη των πυραύλων. Το βλέμμα μας εναρμονίζεται αναπόφευκτα με εκείνο του πυραύλου που κουβαλά θάνατο και καταστροφή. Γινόμαστε εμείς εκείνος ο πύραυλος.

Τις προηγούμενες μέρες βρέθηκαν τα πτώματα τριών μεταναστών στις ακτές της Απουλίας, της ανατολικότερης περιφέρειας της χώρας μας, που απλώνεται προς την Ανατολή σαν ένας απέραντος τόπος αποβίβασης και που στο εσωτερικό της βρίσκεται η αρχαιότερη περιοχή όπου μιλούν ακόμη τα «γκρεκάνικα». Σ' αυτή τη γη, που προσεύχονται σε σκουρόχρωμες Παναγίες και έχουν πολιούχο έναν μαύρο ονόματι Νικόλα που τον υμνούν σ' ένα βωμό με την επιγραφή «Ο Αλλάχ είναι μεγάλος», σ' αυτή, που ήταν μια γη διασποράς για τους εβραϊούς και εμπορικών συναλλαγών με την Ανατολή, ξαναείδαμε εικόνες βουβών σωμάτων, τυλιγμένων σε ασημένιες θερμικές κουβέρτες που άστραφταν στα φώτα από τις βιντεοκάμερες και τους αστυνομικούς φακούς. Άλλοι καλυμμένοι για να προστατευτούν από το κρύο, άλλοι για να κρύψουν από τα μάτια

μας την εικόνα του θανάτου. Ήταν η τελευταία αποβίβαση χρονικά. Αρχικά υπήρξαν πάρα πολλές και θα συνεχίσουν να υπάρχουν, επειδή αυτές οι ανθρώπινες υπάρξεις εξωθούνται από τους πολέμους, την πείνα, την αναζήτηση δικαιοσύνης ή ίσως απλά και μόνο από την αδάμαστη θέληση να γυρίσουν τον κόσμο, να ψάξουν την τύχη τους μακριά από τον τόπο που γεννήθηκαν. Πολλοί από αυτούς δεν έφτασαν ποτέ στις ακτές μας. Τους κατάπιε η θάλασσα που χωρίζει τις χώρες μας και που μετατράπηκε με την πάροδο των χρόνων σε ένα τεράστιο υγρό νεκροταφείο. Ένα νεκροταφείο όπου δεν μπορείς να θρηνήσεις κάποιον αγαπημένο, δεν υπάρχουν ταφόπλακες για να μας θυμίζουν τα ονόματα, τις ιστορίες, τα πρόσωπα αυτών που δεν τα κατάφεραν. Ακόμη και αυτοί, όπως τα θύματα των ουράνιων πολέμων, παγιδεύτηκαν στο φακό της τηλεοπτικής κάμερας που αφηγήθηκε και πάλι μια κυνική λογιστική θανάτου. Ακόμη και αυτούς τους εμπόδισαν να ριξουν το βλέμμα τους στον κόσμο μας. Και όσους καταφέρουν να επιβιώσουν από τη θηριωδία της θάλασσας και του ανθρώπινου λαθρεμπορίου, τους θάβει στα κέντρα κράτησης ή τους διαγράφει γραφειοκρατικά το βλέμμα του δεσμοφύλακα που τους αποκαλεί λαθρεπιβάτες. Λες και ένας άνθρωπος θα μπορούσε ποτέ να είναι λαθρεπιβάτης.

Είναι μοναδικό, ταπεινωτικό και βίαιο το πατριαρχικό βλέμμα που χωρίζει τον κόσμο στα δύο. Οι γυναίκες είναι οι πρώτες που ένιωσαν πόσο αφόρητο είναι αυτό το επίμονο βλέμμα, το περιορισμένο αποκλειστικά στην αναπαραγωγή της αρσενικής δύναμης. Στη χώρα μας, οι γυναίκες εξεγέρθηκαν ενάντια στη σύγχρονη εμπορευματοποίηση του κορμιού τους, στην πορνοκρατία που κατήντησε γελοίο τον πρώην πρόεδρο της κυβέρνησης. Σε αυτές κυρίως οφείλουμε το ότι μπορούμε σήμερα να λέμε πως ο Μπερλουσκόνι δε βρίσκεται πια ανάμεσα στους ηγέτες της Ευρώπης. Όμως η απαγόρευση στο γυναικείο βλέμμα να δει τον κόσμο γίνεται με συστηματικό τρόπο σε πολλά μέρη του κόσμου. Συμβαίνει σε χώρες που περιορίζουν τις δημόσιες ελευθερίες των γυναικών, συμβαίνει όμως και μέσα στον προστατευτικό κλοιό της οικογένειας, όπου διαπράττονται οι πιο άγριες βιαιότητες –ακόμα και φόνοι– εις βάρος των γυναικών. Πρωταρχικό μας καθήκον ως άντρες είναι να κατονομάσουμε αυτό το διαχωρισμό και να τον πολεμήσουμε, μιας και καμιά θέληση για αλλαγή δεν μπορεί να συνυπάρξει με τη συστηματική καταπίεση των γυναικών, με την κατάργηση του βλέμματός τους πάνω στον κόσμο.

Ακόμη και η ολέθρια οικονομική κρίση που βιώνουμε είναι ο πικρός καρπός του ενός και μοναδικού βλέμματος που πέφτει σαν βιβλική πληγή πάνω στις ζωές μας. Ζωές οριοθετημένες στο χώρο και το χρόνο, ένα χρόνο συμφωνημένο και υποχρεωτικό που δεν επιτρέπει εναλλακτικές προοπτικές. Στη χώρα μου, φαντάζομαι και στη δική σας, περιμένουμε να έρθει το πρωί για να δούμε τους δείκτες του χρηματιστηρίου και των κρατικών ομολόγων. Και σε αυτή την περίπτωση είμαστε κολλημένοι σε μια οθόνη και ο χρόνος που απαιτείται για το κλείσιμο των συναλλαγών είναι ο χρόνος κατά τον οποίο θα αποφασίσουμε πώς πρέπει να ζήσουμε, ή καλύτερα, να συζητήσουμε με την κρίση. Το χρηματιστήριο μετράει τον κόσμο από την ανάποδη, υπαγορεύοντας και το χρόνο και τη ζωή. Κάποτε οι κρίσεις αποτελούσαν το γόνιμο έδαφος για τις δυνάμεις της αλλαγής. Κατά τη διάρκεια των κρίσεων εμφανίζονταν νέες ευκαιρίες και διακρίνονταν νέοι πιθανοί κόσμοι. Η αριστερά ευνοούσε τα τεκταινόμενα σε σύντομες χρονικές περιόδους και βίωνε τα ξεσπάσματα των διαφορετικών απόψεων σαν μια ευκαιρία να αλλάξει τον κόσμο. Έτσι έγινε με τη γαλλική επανάσταση, με το εργατικό κίνημα, με τις μάχες ενάντια στην αποικιοκρατία. Σήμερα, ο χρόνος είναι συυφασμένος με αυτόν της χρηματαγοράς, αυτόν που παράγει την κρίση και προσπαθεί να επιβάλλει στον κόσμο μια οπτική όλο και πιο μονόπλευρη. Είναι αυτός που καθιστά ξεπερασμένες τις έννοιες της δημοκρατίας, της αντιπαράθεσης, της ελευθερίας της επιλογής, της κριτικής σκέψης. Οι Κινέζοι έχουν εφεύρει μια θεωρία που επικρίνει τη βραδύτητα της δημοκρατίας, ενώ στη Σιγκαπούρη –για να αναφέρουμε ένα παράδειγμα υποτιθέμενης δημοκρατίας– κάτω από τη λαμπερή επιφάνεια της τέλει λειτουργίας της κοινωνίας και των χρηματαγορών κρύβεται ένας αταρχικός εφιάλτης. Η δημοκρατία απαλλοτριώθηκε κατά πρώτο και κύριο λόγο όχι από τις τράπεζες, που κερδοσκοπούν με το μέλλον μας, αλλά από αυτούς που θέλουν ένα και μοναδικό βλέμμα στον κόσμο, που δεν ανέχονται τις διαφορετικές απόψεις.

Μας βασανίζει η προσπάθεια επιβολής μιας ενιαίας άποψης. Στην Ελλάδα, και το λένε βέβαια και για την Ιταλία, επαναλαμβάνεται ότι «ζούσαμε πέρα από τις δυνατότητές μας». Δε μετρά το γεγονός ότι το συσσωρευμένο χρέος της χώρας σας προήλθε από μια πραγματική απάτη διεφθαρμένων κυβερνήσεων και ότι αυτό που μας ωθεί στην άβυσσο της ύφεσης προήλθε από τις κερδοσκοπικές ορέξεις των τραπεζών. Η πραγματικότητα πρέπει να ειπωθεί από την κλειδαρότρυπα μιας θυρίδας στη Γουόλ Στριτ και, από ένα σημείο και μετά, αυτή είναι η μόνη πραγματικότητα που μπορούμε να έχουμε. Και όμως, η Ελλάδα είναι το λίκνο της κριτικής σκέψης, της ακούραστης αμφισβήτησης όλων αυτών που ταράζουν τα βαθύτερα συναισθήματα της ανθρώπινης ψυχής. Αυτή είναι η γη που έκανε πλούσια την Ευρώπη, ηθικά και υλικά. Πλούσια και αθάνατη. Παρ' όλα αυτά, οι νέοι άρχοντες του κόσμου μας, οι «αγορές», γίνονται η προσωποποίηση δύστροπων θεοτήτων και, όπως οι θεοί του Ολύμπου, ρίχνουν τους κεραυνούς τους πάνω στους φτωχούς θνητούς που αντιτίθενται στις ορέξεις τους. Αυτή η απροκάλυπτη και άξεστη διαστρέβλωση του καθήκοντος αφήνει πίσω της πολλά θύματα και συντρίμια. Ένας χρόνος αιώνια παρών, αναπόδραστος και «ασύγκριτος», συναινεί στο να κάνουμε ένα ξεκαθάρισμα λογαριασμών σχετικά με το τι βολεύει ή δε βολεύει αυτούς που έχουν την εξουσία. Χωρίς δημοκρατία δεν υπάρχει σωτηρία, αλλά χωρίς πολιτισμό δεν υπάρχει δημοκρατία.

Η εποχή της παγκόσμιας κρίσης δε λαμβάνει υπόψη τις ασύμβατες σκέψεις, αυτές που διαφωνούν, δεν έχει χρόνο για τον πολιτισμό που αναγεννά το ζωτικό χώρο των αλλαγών. Σκέφτομαι, λοιπόν, πως αυτός είναι ο βασικός λόγος που μας ώθησε να βρεθούμε εδώ και να φανταστούμε ότι καθόμαστε γύρω από τον φτιαγμένο από νερό και όνειρα καθρέφτη του δασκάλου Πιστολέττο. Είμαστε εδώ για να διεκδικήσουμε το χρόνο μας. Ένα χρόνο μεγαλύτερης διάρκειας, που δε συμπίπτει στη ροή πληροφοριών που διατρέπει τις ηπείρους. Είναι ο κατάλληλος χρόνος για να αλλάξουμε οπτική γωνία, για να βρούμε τον τρόπο να κάνουμε μια βόλτα γύρω από τις ακτές της «στρογγυλής» μας Μεσογείου. Και μετά, θα συναντηθούμε ξανά εδώ, για να δούμε τα είδωλα μας να αντανakλώνται σε έναν καθρέφτη που αποκαλύπτει και τη δική μας ατέλεια. Δε θα μπορέσουμε να μιλήσουμε για εμάς, παρά μόνο μέσω των εικόνων που μας ξαναστέλνει ο καθρέφτης και των εικόνων που βλέπουμε μέσω του καθρέφτη. Αποτελούμε κομμάτι της Μεσογείου, μπορούμε να μιλήσουμε και να γίνουμε οι πρωταγωνιστές. Το έργο του Πιστολέττο είναι η έκφραση της δημιουργικής διάνοιας ενός μεγάλου καλλιτέχνη αλλά επίσης, και ίσως πάνω απ' όλα, το εργαλείο για να δούμε τον εαυτό μας καθώς εμείς οι ίδιοι γινόμαστε το έργο. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό, με τη διορατικότητά του, με έκανε να ανακαλύψω ένα καινούργιο εργαλείο δράσης και στοχασμού. Μέσα σε αυτόν τον καθρέφτη τα βλήματα επικαλύπτονται, οι ιστορίες πολλαπλασιάζονται και εμείς, απελευθερωμένοι από την αιχμαλωσία του ενός και μοναδικού βλέμματος, μπορούμε να δούμε με τα μάτια του άλλου. Ενώ γύρω από ένα τραπέζι είμαι εγώ και είστε εσείς, στον καθρέφτη είμαστε εμείς, ο καθένας με τη δική του ατομικότητα. Μπορούμε να κοιτάμε με τα γεμάτα ελπίδα μάτια των Τυνήσιων, με αυτά τα περήφανα και μαχητικά μάτια των αγοριών και των κοριτσιών της πλατείας Ταχρίρ, μπορούμε να κοιτάμε με μάτια που ζουν καθημερινά τον πόλεμο ή με μάτια που δημιουργούν νέες εμπειρίες κοινότητας. Μπορούμε να ζητήσουμε από τους μετανάστες που διασχίζουν τη θάλασσά μας –μια διαδρομή που για πολλούς από αυτούς δεν έχει τέλος– να μας διηγηθούν τις ιστορίες της πατρίδας τους και της ζωής τους, όπως κάνουν οι περιπλανώμενοι μουσικοί περνώντας τις ιστορίες από πατέρα σε γιο. Κι έπειτα, ο καθρέφτης του Πιστολέττο θα μας κρατήσει όλους μαζί, κολημμένους στην ίδια επιφάνεια, με τη δύναμη των ιδεών που αντιπαράτίθενται και αντανακλώνται η μία μέσα στην άλλη.

Γίνεται καλή δουλειά στο Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό. Για μένα, που ήμουν και στο κοινοβούλιο της χώρας μου, το να βρίσκομαι εδώ δε σημαίνει μόνο να μιλάω για τις πολιτικές πάνω στον πολιτισμό και για τον πολιτισμό καθεαυτό, αλλά να προσπαθώ να βρω μια γλώσσα και πρακτικές που να μπορούν να αλλάξουν σε βάθος την πολιτική μου τακτική. Ακόμη και όταν είμαστε αναγκασμένοι να αναμετρηθούμε με ό,τι πιο απόμακρο και ξένο από την καλλιτεχνική δημιουργία. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό μπορεί να γίνει ένας τόπος

αντιπαράθεσης, ένα αναπτυξιακό πλαίσιο, μια δράση που διεκδικεί τον πολιτισμό ως θεμέλιο του δημόσιου χώρου. Είναι αναγκαίο, κυρίως στις πιο δύσκολες στιγμές, να μην μείνουμε υπνωτισμένοι από τους φόβους μας και να έχουμε τη δύναμη να δούμε έξω από τις προκαθορισμένες αντιλήψεις μας. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό είναι ένας τόπος-δώρο, είναι ο τόπος μιας ανταλλαγής χωρίς απαιτήσεις και προϋποθέσεις ιεραρχίας. Ίσως θα ήταν καλό οι τραπεζίτες του συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, έστω και μια φορά στη ζωή τους, να καθίσουν γύρω από αυτό το τραπέζι, μακάρι μαζί με ανθρώπους που δεν έχουν συναντήσει ποτέ ή που δεν τους έχουν ούτε καν φανταστεί, με ανθρώπους για τις ζωές των οποίων παίρνουν τελεσίδικες αποφάσεις. Πρέπει να βιώσουμε αυτό το Κοινοβούλιο ως ένα εργαλείο απελευθέρωσης αυτών που είναι φυλακισμένοι σε μία και μοναδική νοοτροπία και που ίσως θα έπρεπε να μάθουν πρώτα τη ζωή πριν ασχοληθούν με τους θεσμικούς κανόνες και την οικονομία.

Σκέφτομαι, λοιπόν, πως έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό όχι για να γίνουμε πιο καλλιεργημένοι ή για να νιώθουμε ασφάλεια και σιγουριά αλλά για να ασκηθούμε στην αμφιβολία, για να βαδίσουμε το μονοπάτι της έρευνας δίχως τις παλιές μας βεβαιότητες. Έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό για να ανοίξουμε ξανά τα μάτια μας μπροστά στο απροσδόκητο και στις φωνές που μας καλούν από μακριά, για να καταφέρουμε να δούμε πέρα από τα στερεότυπα που μας «επιβάλλονται» από την καθημερινότητα. Έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό για να διακρίνουμε τις στιγμές ομορφιάς που είναι φυλακισμένες μέσα στο περίβλημα της χυδαιότητας. Για να ακούσουμε τις φωνούλες των νεογέννητων. Για να μειώσουμε την ηχορύπανση που σκεπάζει τη μουσική των ιδεών. Όμως πάνω απ' όλα, έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό για να γνωρίσουμε τις βιογραφίες, τις ιστορίες των ανθρώπων. Έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό για να νιώσουμε τις ζωές των άλλων, που μπλέκονται με τις δικές μας, αυτών που δεν τα παρτούν και αγωνίζονται για να μην ξεχαστούν.

Έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό όχι επειδή θέλουμε να νικήσουμε, αλλά για να μη χάσουμε. Και για να το καταφέρουμε, σαν τους παλιούς θαλασσοπόρους της Μεσογείου, πρέπει να πολλαπλασιάσουμε τα βλέμματα και να μην έχουμε μόνο έναν ορίζοντα. Όταν ο Οδυσσεάς προσπαθούσε να φτάσει στην Ιθάκη, κάθε φουρτούνα τον έστελνε και πιο μακριά, σε τόπους άγνωστους, εκεί όπου το βλέμμα του μπλεκόταν με το βλέμμα των ανθρώπων που ζούσαν στις καινούργιες ακτές που συναντούσε στη διάρκεια του ταξιδιού του. Σε αυτή τη μακρά περιπλάνηση, σε αυτό το ταξίδι που τόσο έξοχα μας διηγήθηκε ο Καβάφης στην *Ιθάκη*, ο κόσμος του και οι σκέψεις του άλλαξαν, έγιναν πιο πλούσιες. Τόσο πλούσιες ώστε να κάνουν το ταξίδι ακόμη πιο σημαντικό από τον πολυπόθητο προορισμό. Να, λοιπόν, που έχουμε ανάγκη τον πολιτισμό για να μπορέσουμε να συνεχίσουμε το ταξίδι μας και να μη χαθούμε. Με ένα βλέμμα που ασκεί κριτική, που δεν παραδίδεται, που ξέρει να επαναστατεί. Η Κάρλα Λόντζι, μια σπουδαία ιταλίδα διανοούμενη και φεμινίστρια, έγραφε διαδίδοντας στις συντρόφους της την ιδέα για μια αντιπατριαρχική εξέγερση: «Ξεχειλίζει η θέληση να βγούμε από τη φυλακή και να χλευάσουμε τον δεσμοφύλακά μας. Η περιφρόνησή μου έφτανε στ' άστρα, το ίδιο όμως και η χαρά μου, γιατί επιτέλους εξέφραζα τη θέλησή μου να υπάρχω, να είμαι παρούσα. Προσπαθούσα να ξυπνήσω αυτή τη φωτιά και στις άλλες γυναίκες, για να μπορέσουν να βουτήξουν στα κρύα νερά και να κολυμπήσουν. Το πιο ωραίο, τονωτικό και υγιές σοκ που δοκίμασα ποτέ». Για να είμαστε ανεξάρτητοι και ελεύθεροι, πρέπει να μάθουμε να βουτάμε σ' αυτή τη θάλασσα.

Gennaro Migliore

A multitude of gazes; a Mediterranean approach

Once, at the Bordeaux Biennale, during a talk I had with Pippo Delbono, one of the most important artists of our time, we were contemplating on the greatest loss in the so-called times of crisis: the loss of culture. We were not referring to the actual disappearance of unique, intense and stimulating artistic events as the one we were participating in at the time or other worthy cultural events, scattered around the globe, funded by public and private institutions; we were referring to a much deeper loss, to the extinction of culture and art from the natural and symbolic places where perceptions and world-views are formed. We were referring to the fact that culture has ceased functioning as a tool that allows us to control and undermine power and authority. This loss is particularly felt in places where it is legitimized and transformed into a commonplace.

In Italy, the former Minister of Economy, Giulio Tremonti, had once said that: “You cannot eat culture”. This vulgar phrase, that would have been impossible to utter in the past, was used to legitimize severe cuts to the funding of culture, education and research. To give one example, in my country, after the implementation of austerity policies, only 0.19% of GDP is directed to culture, compared to 1.7% of GDP in the case of France. A lot of people were angry, but very few actually wondered whether these choices were the results of the whim of a specific minister and a specific right-wing government or if they were rather the end product of a now mature way of thought, which had been cultivated by the conservative powers that were known in Italy under the name of “berlusconism”. Berlusconism is a far reaching process that involves the privatization of public space: everything must serve personal and individual interests and its value is judged according to criteria set by the market. Berlusconi may no longer be the leader of the Italian government, berlusconism however continues to cause great damage. This damage goes deep, having infiltrated and corrupted our way of thinking to such an extent, that the first form of berlusconism that must be neutralized is the one we carry inside us. In a dramatic scene of *Waiting for Godot* Beckett has Didi say: “man blames his shoe, when his foot is guilty”. Well, for me, berlusconism is the shoe, but we are the foot. Gradually, we came to accept that ideas and different points of view should be sidelined, reorganized, assimilated by the dominant conformism. We have lost our innate need to rebel.

So “you cannot eat culture”; because in the time of economic and financial crisis, there are other priorities and culture is not included among the fundamental human needs. Culture is degraded to transient consumption. Pay attention to the words I use here: consumption and transient. The identification of culture with consumption is one of the greatest treasons committed in recent times: the dominant view is that culture has no “innate value”; it has value only when connected to the market. Under this principle, it is clear that a TV program is valuable only if it attracts advertising revenue, a play or a film are valuable only if they prove successful at the box office, while a cultural event is valuable only if it manages to attract funders and sponsors. Even an ancient stone, on which the stories and memories of our past are etched, is considered valuable only if it is connected to the market of tourism, from which it can “extract” economic value. There is also the perverted perception that culture is tantamount to the “transient” paraphernalia of existence which are connected to entertainment, to our “free time”, when we are released from the troubles of real life and can take a break from the really “important” agonies and fears. In other words, culture is seen as a festive experience, dedicated to entertaining and alienating people from reality. This is a gigantic leap backwards, taking us back almost a century, erasing all the lessons of the avant-garde and modernist movements. Besides, if liberalism considers workers' rights an anomaly, a digression from their historic purpose, which is to produce money with

money, I can see no reason why the same thing –a leap one century back in the past– should not happen with regard to our perception about culture and art.

I would like to reassure you: personally, I believe there can and should exist places where culture remains connected to the market and the rules of the latter's economy. I should add here that it is not my intention to totally denounce the transient “elements” that characterize this kind of culture. What worries me is the totalitarianism of the two previous concepts, of culture perceived as the vehicle of transient consumption in the present. It is becoming increasingly difficult to find spaces in which the artistic gaze becomes an act of revelation, undermining the status quo. I have found this power and inspiration in many places, even in my own country, and there is no doubt that the work Michelangelo Pistoletto has been producing is a rear token of that kind of culture. However, I can not help thinking that our continent is traveling without a compass, exactly because it is experiencing the present as a tight noose around the neck of the vision of change. This diving without diving, this short-breathing, this desperate mistrust toward politics and its institutions can not carry us in the future. We need to realize the necessity of a different course, we need to escape from the monopoly of the monotheistic, dogmatic, self-referential, one-dimensional and unique gaze. To suppress culture means implementing a plan aimed at suppressing the production of thought. We have no other option but to rebel against this idea, before the world collapses.

One day, during the first Gulf War, when I was around twenty years old and not as yet a political activist, I heard the words of a great personality of the Italian left, Pietro Ingrao. He was commenting on the first images being transmitted by CNN, depicting the flashes tearing Baghdad's skyline on live world coverage. Ingrao called this a “celestial war”, a war that descends from the sky almost without touching the earth, an “intelligent” and “surgical” war, technologically sterilized and grandiose, in which death, terror, the amputation of bodies, the extinction of everyday life, the destruction of cities and the natural environment, were the elements of a spectacle that failed to provoke the slightest emotional response. A war witnessed through a window in the world –the TV screen in our living rooms– which conveys no words, where viewers cannot smell the intense odors or hear the noise of battle and the screams of terrified bodies. What is left is just the commentary of the aggressor. And once you change the channel there is silence. These past years, this gaze has become even more one-sided and bleak. Technology came to the service of our voyeurism, placing micro-cameras at the tip of missiles. Our gaze inevitably becomes identical with the gaze of the missile, which is the carrier of death and destruction. We are therefore becoming missiles ourselves.

Recently, the bodies of three refugees were found at the shores of Apulia, the easternmost region of my country stretching to the East like an endless land of disembarkation – there are ancient pockets inland where “Griko” is still spoken. In this land, where they pray to Virgin Maries with dark complexions and honor a black saint named Nicholas, in whose shrine one can read the monogram “Allah is great”, in this region, once a center of Jewish diaspora and commerce with the east, we saw the images of silent bodies, wrapped up in silver thermal blankets that blazed under the lights of video cameras and police flashlights. Some were covered up to protect themselves from the cold and others to hide the sight of death. This was the most recent case of refugees washing up on Italian shores. There have been many more in the past, and their number will increase further still, because these human beings are forced to abandon their homelands by war, famine or the need to find justice. Some are motivated simply by the irresistible desire to travel the world, to make their fortune away from their homeland. Many of them never reach our shores. They are swallowed by the sea, which separates our lands and which has been gradually transformed into a gigantic watery graveyard. A graveyard where it is impossible to mourn your beloved, where there are no tombstones to remind us of the names, the stories and the faces of those who did not make it. These immigrants, like the victims of the celestial wars, were also trapped in the lens of TV cameras, providing one more cynical narration of death logistics. They

were denied the opportunity to see our world. But even those who do survive the monstrosity of the sea and human trafficking are buried in detention centers or are bureaucratically deleted by the gaze of the prison guard who calls them stowaways; as if a person could ever be a stowaway.

It is a unique, humiliating and violent patriarchal gaze the one that separates the world in two. Women were the first to feel how unbearable this persistent gaze can be, a gaze which serves exclusively the reproduction of male power. In our country, women rebelled against the modern commodification of their bodies, against the pornocracy that ridiculed the former president of the Italian government. It is to them we primarily owe the fact that Berlusconi is no longer among the leaders of Europe. However, in other spheres, there is still a systematic prohibition that does not allow the female gaze to see the world. This is the case not only in countries where the public freedoms of women are limited, but also in the more protective walls of the family, where the most monstrous atrocities –even murders– are committed against women. As men, our first order of business is to identify this discrimination and distinction and fight against it, knowing that no desire for change can co-exist with the systematic oppression of women, with the elimination of the female gaze on the world.

Even the current devastating economic crisis is the bitter fruit of a single, one-sided gaze, which befalls our lives like a biblical plague. Lives separated in space and time, the latter being preset and obligatory, open to no alternatives. In my country, and I suppose this is the case in yours as well, we wait for morning to come to watch the indices of the stock and bond markets. We are glued to the screen, and by the end of business day, when stock markets close, we have to decide how to cope with or rather co-exist with the crisis. The stock market dictates the circumstances of time and life all over the world. In the past, crises became fertile grounds for the powers of transformation and change; new opportunities arose and new possible worlds became visible. The political left showed a preference to brief time crossings and saw the outburst of different opinions as an opportunity to change the world. This is what happened in the cases of the French Revolution, the Workers' Rights Movement or the battles against Colonialism. Today, time is identified with the market hours of the stock market. It is this form of time that produces the crisis and tries to impose a single gaze all over the world, a gaze becoming increasingly one-sided. Nowadays, the concepts of democracy, open debate, freedom of choice and critical thinking are considered outdated. The Chinese invented a theory which criticizes the slow workings of democracy, while in Singapore –just to give one example of a country which is supposed to be a democracy– under the shiny edifice of a perfectly functioning society and market economy, hides an authoritarian nightmare. Democracy is being expropriated first and foremost not by the banks, which place bets and make profits against our future, but by those who want to impose a single gaze upon the world, a gaze which is intolerant to different points of view.

We are tormented by the attempt to impose a single point of view. In Greece, and this is of course also the case in Italy, it is often said that “we had been leaving beyond our means”. The fact that the debt of your country was accumulated by fraud committed by corrupted government officials is not taken under consideration; nor is the fact that recession is the result of profiteering by banks. Reality must be seen from the keyhole of a safe deposit box in Wall Street – from a certain point onwards, this is the only truth there is. And yet, Greece is the birthplace of critical thought, of the tireless questioning of all the things that inspire the deeper sentiments of the human soul. This is the land which made Europe morally and materially rich. Rich and immortal. And yet, the new overlords of our world, the “markets”, become the personification of crabby divinities, who, like the gods of Olympus, are ready to throw their thunderbolts on the poor mortals who rebel against their desires. This flagrant and vulgar distortion of duty leaves many victims and breakages behind. A time, which is endlessly present, endlessly emerging and “exceptional”, concurs to have a showdown about the things that are convenient and inconvenient for the powers that be. Without democracy there can be no salvation, but without culture there can be no democracy.

In times of international crisis, there is no room for discordant thoughts and dissenters or for a culture that would allow the rebirth of the vital ground of change. I think therefore that this is the main factor leading us to reunite here, imagining we are sitting around master Pistoletto's mirror, which is made of water and dreams. We are here to take back control of our time – a time of long duration, not compressed in the information currents that encircle the globe. This is the right time to change our point of view, to find a way to take a walk on the shores of our “round” Mediterranean. And then, we will meet here, to see our own images reflected on a mirror which reveals our own imperfectness. We will only be able to talk about ourselves through the images reflected on the mirror and which we see through that mirror. We are part of the Mediterranean; we can talk and become the protagonists. The work of Pistoletto is the expression of the creative genius of a great artist. But above all, it is a means to see ourselves, since we become the work ourselves. The Mediterranean Cultural Parliament is a vision that made me discover a new means of action and thinking. In this mirror, the gazes overlap, the stories are multiplied and we, released from the captivity of the unitary gaze, can see through the eyes of the other. Around the table there is me and there is you, but in the mirror there is only us, each one with his own self and identity. We can look through the hopeful eyes of the Tunisians, through the proud and brave eyes of the young boys and girls of Tahrir Square, through the eyes of people who have to cope with the realities of war or through the eyes which construct new communal experiences. We can ask the refugees who cross our sea – for many of them, their voyage has no ending – to tell us stories from their homeland and their life; to do as wandering musicians do, passing stories from father to son. Then, the mirror of Pistoletto will keep us all united on the same surface, carrying the power of ideas which conflict and reflect each other.

The Mediterranean Cultural Parliament is doing a fine job. For me, having been a member of the parliament of my country, being here does not only mean that I can talk about policies on culture or about culture per se; it also means that I am able to find a language and a method that can have deep changes in my political practice. Even when we are forced to clash with things that could not be more remote from or alien to artistic creation. The Mediterranean Cultural Parliament can become a place of debate, a developmental framework, an initiative which propagates the demand that culture becomes a tenet of public space. It is necessary, especially during times of hardship, not to remain hypnotized by our fears and have the strength to see beyond our comfort zone. The Mediterranean Cultural Parliament is a rare gift, a place of exchange without demands or hierarchical pretensions. It would perhaps be a good idea for the bankers at the board of the European Central Bank to sit even just once around this table – it would be even better if they had never seen or even imagined the people about the lives of which they take irrevocable decisions. We should experience this parliament as a tool of liberating all those who are imprisoned by a single, unitary way of thought and who should, first and foremost, learn about life before becoming involved with the institutional rules and the economy.

I believe we need culture not in order to become more cultivated or feel secure and reassured, but to exercise ourselves in doubt, to walk the path of inquiry, leaving our certainties behind. We need culture to reopen our eyes to the unexpected, to the voices that call us from afar, in order to be able to see beyond the stereotypes that are being “imposed” on us from our daily lives. We need culture to be able to discern the moments of beauty which are imprisoned in a shell of vulgarity; to hear the voices of the newborns; to silence the noise which suppresses the music of ideas; above all, we need culture to know the biographies, the stories of people. We need culture to feel the lives, which are interweaved with our own, of those who do not give up and fight not to be forgotten.

We need culture not because we want to win, but to avoid defeat. And in order to achieve this, we should, like the old seafarers of the Mediterranean, multiply our gazes and broaden our horizons. When Ulysses tried to reach his Ithaca, each storm would send him further and further away,

washing him up to unknown shores, where his gaze meddled with the gazes of the people he met in his journey. During this long meandering, this journey that Cavafy has so exquisitely narrated in his poem *Ithaca*, his thoughts and his world changed and became richer. Indeed they were enriched so much, that the journey became more important than the longed-for destination. Today, we need culture to be able to continue our journey without getting lost. With a gaze that is critical, refuses to give up and knows how to rebel. As Carla Lonzi, a renowned Italian intellectual and feminist once wrote, explaining to her comrades the idea of rebellion against patriarchy: “we were overwhelmed by the desire to get out of our prison and mock our guards. My contempt was limitless, but the same was true of my joy, because I was at long last able to express my desire to exist, to be present. I was trying to kindle this fire inside other women as well, so they could dive to the cold waters and swim. This is the most beautiful, exhilarating and healthy shock I ever experienced”. To be independent and free, we must learn how to dive into this sea.

Gennaro Migliore

Διαπολιτισμικός διάλογος στη ζώνη της Μεσογείου.

Η περίπτωση της Ιταλίας και της Ελλάδας.

Η μετανάστευση θεωρείται παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο και ως εκ τούτου συνιστά διαπολιτισμικό φαινόμενο. Μέσα σε είκοσι χρόνια, η Ελλάδα και η Ιταλία άλλαξαν με βίαιο τρόπο, μετατρεπόμενες από παραδοσιακές χώρες προέλευσης σε χώρες προορισμού μεταναστών, ενώ παράλληλα δέχθηκαν μαζικό και ανεξέλεγκτο κύμα προσφύγων και λαθρομεταναστών, χωρίς κανένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο.

Σύμφωνα με τη διαπολιτισμική προσέγγιση, η κουλτούρα κάθε μειοψηφίας είναι σημαντική και πρέπει να αναγνωρίζεται και να γίνεται αποδεκτή. Γίνεται αποδεκτή και αναγνωρίζεται, χωρίς όμως να σημειώνεται απόσυρση από τις πρακτικές και τα ήθη του κυρίαρχου, αρχετυπικού πολιτισμού. Στην εποχή μας, οι επαφές μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικά πολιτισμικά και γλωσσικά περιβάλλοντα είναι εξαιρετικά διαδεδομένες.

Η μετα-παγκοσμιοποιημένη οικονομία και η τεχνολογική εξέλιξη χαρακτηρίζονται περισσότερο από ποτέ από την καθημερινή ποικιλομορφία των ανταλλαγών και από τη σταθερή αύξηση των ανισοτήτων τόσο μεταξύ των οικονομιών των διάφορων χωρών όσο και μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών και κοινωνικών ομάδων εντός της ίδιας χώρας. Ωστόσο, οι σύγχρονες συνθήκες που διέπουν τις διαπολιτισμικές σχέσεις –οι οποίες διακρίνονται πλέον από επιφύλαξη στις μεσο-λαβήσεις και διαδράσεις– δείχνουν ότι έχει ξεκινήσει λίγο έως πολύ σε ολόκληρο τον κόσμο μια διαδικασία ανάκαμψης των επιμέρους πολιτισμών, γεγονός που θεωρείται προϋπόθεση για την ανακάλυψη προτύπων ανάπτυξης που δεν υπόκεινται τόσο στους όρους της παγκόσμιας αγοράς εργασίας και της βίαιης ανάπτυξης. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο των πολιτισμικών δικαιωμάτων αποτελεί πεδίο επικοινωνίας και ανταλλαγής μεταξύ των ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς. Ο χειρισμός των προβληματισμών μας όσον αφορά τους οικονομικούς μετανάστες απαιτεί ξεκάθαρο ανακαθορισμό των στόχων μας. Η γνώση και η κατανόηση των ανοίκειων, των ανεκτικών και βιωματικών πρακτικών σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, με το παράλληλο άνοιγμα προς τον έξω κόσμο, μπορεί να οδηγήσει στο σχηματισμό αρμονικών και συνεκτικών κοινωνιών.

Η διαπολιτισμική επικοινωνία διασφαλίζεται μέσω επαφών στο χώρο εργασίας, στην οικονομία, στην επιστήμη, στην εκπαίδευση, στα μέσα ενημέρωσης, στην ψυχαγωγία, στον τουρισμό, αλλά και στον τρόπο της μετανάστευσης, των ατόμων ή πληθυσμών που μετακινούνται μαζικά ως οικονομικοί μετανάστες, πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο.

Στην Ελλάδα, όπως και στην Ιταλία, συναντάμε ένα «μωσαϊκό μεταναστών» που προέρχονται από χώρες με διαφορετικό πολιτισμικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό υπόβαθρο. Είναι γεγονός ότι αυτή η πολιτισμική «επίθεση» προκάλεσε προβλήματα στη συνύπαρξη των μεταναστών με τον τοπικό πληθυσμό, τα οποία σχετίζονται με τις διαφορετικές πρακτικές τους σε τομείς της καθημερινής ζωής, όπως για παράδειγμα στη θέση τους στην ιστορική πορεία της χώρας, στην εθνική αγορά εργασίας και στην εθνική οικονομία, καθώς και στην κοινωνική και οικονομική παρουσία τους στην αναπτυσσόμενη διαδικασία των περιφερειακών/τοπικών κοινοτήτων. Η πολιτισμική αποκέντρωση μιας χώρας δεν ταυτίζεται με την απόρριψη της πολιτισμικής της αυτονομίας, αλλά αντιθέτως, με αναστοχασμό και αυτοαξιολόγηση, αναγνωρίζει ότι η αυτόνομη πολιτισμική της ταυτότητα πρέπει να ενισχυθεί και να εμπλουτιστεί μέσω της επαφής της με άλλες.

Η κουλτούρα προσδιορίζει τη γλώσσα και τον τρόπο ζωής, τις ανθρώπινες σχέσεις και τα τεχνικά μέσα όπως τα εργαλεία, τη διατροφή και την ένδυση, καθώς και τους τρόπους σκέψης, τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις, τις θρησκείες, τα ταμπού, τα καθήκοντα, τις σεξουαλικές πρακτικές, τους τρόπους ψυχαγωγίας, τις παραδόσεις, την περιθωριοποίηση-ρατσισμό, ακόμα και το μοντέλο οικονομικής οργάνωσης.

Οι οικονομικές δραστηριότητες επιτελούνται για να μπορεί να λειτουργεί η οικονομία. Η οικονομία λειτουργεί προκειμένου να καλύπτονται οι ανάγκες και οι στόχοι που καθορίζονται και υπαγορεύονται από την κοινωνία με βάση τη δική της άποψη της καθημερινής ζωής. Περιλαμβάνει πολλές ακόμη δραστηριότητες που δε λαμβάνονται υπόψη από το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα, διότι δεν παράγουν σημαντικό καταγεγραμμένο οικονομικό πλούτο. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η μετα-παγκοσμιοποιημένη οικονομική κουλτούρα είναι κυρίως μια χρηματική κουλτούρα που αποκλείει οτιδήποτε δεν είναι μετρήσιμο, καθώς οι παραδοσιακές οικονομίες εξισώνονται με την αρχική έννοια της λέξης: οίκος και νόμος, με άλλα λόγια με τη διαχείριση του οίκου.

Η διαπολιτισμική ταυτότητα των πόλεων στην Ελλάδα και την Ιταλία ενισχύεται επίσης στον 21ο αιώνα μέσα από την ενσωμάτωση των οικονομικών μεταναστών, καθώς και των διαπολιτισμικών αποσκευών τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική δομή κάθε σύγχρονης πόλης. Σε μια πολιτισμική προσέγγιση, θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι η παγκοσμιότητα μιας πόλης δεν εξαρτάται μόνο από τη μικρή ή μεγάλη ροή των ανθρώπων και της πολιτισμικής τους παραγωγής, αλλά εξαρτάται επίσης από την ερμηνεία της έννοιας της διαχείρισης της πολυπολιτισμικότητας και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, από τους ανθρώπους που ζουν στις ενονομαζόμενες «παγκόσμιες πόλεις».

Όσον αφορά τη ζώνη της Μεσογείου, ένας γνωστός Ιταλός, πρώην καθηγητής του Πανεπιστημίου La Sapienza της Ρώμης και φίλος μου, ο Armando Gnisci, δηλώνει ότι είναι «ο αρχέτυπος και ζωτικής σημασίας τόπος συνάντησης και σύγκρουσης διαφορετικών πολιτισμών... Βάλασμο και θεραπεία, κέντρο και περιφέρεια, ομφαλός και ανταλλαγή, γη και θάλασσα» (*il luogo archetipico e cruciale dell' incontro e dello scontro di culture diverse... e insieme miele e ricovero, centro e periferia, ombelico e scambio, terra e mare*), κάτι που επιβεβαιώνει ο μεγάλος φιλόσοφος Giovanni Vattimo, αναφερόμενος στη ζωή μας στη ζώνη της Μεσογείου με τα λόγια: «μια πραγματικότητα ανάμεικτη με "διαδεδομένες μολύνσεις" ...» (*una realta mista delle contaminazioni diffuse*).

Όταν κάποιος κινείται εντός των πολιτισμικών του ορίων, διατηρείται ζωντανή η ελπίδα για την επέκτασή τους. Αυτό συμβαίνει κάθε φορά που η γλώσσα, ο λόγος, η λογοτεχνία, κάθε μορφή τέχνης και η επικοινωνία ανθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο έμπνευσης και κορύφωσης του ανθρώπινου πάθους, σε κάθε υπολογίσιμη ήττα της καθημερινής ζωής και της απουσίας.

Η γνώση και η κατανόηση του διαφορετικού, οι ανεκτικές αλλά υπαρξιακές πρακτικές σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, με ένα παράλληλο άνοιγμα προς τον έξω κόσμο, μπορούν να αποδώσουν αρμονικά συνεκτικές κοινωνίες. Κάθε πολιτισμικό εμπόδιο είναι εξωγενές και μπορεί να ξεπεραστεί όταν δύο ή περισσότεροι άνθρωποι βιώνουν κάποια διαφορά στις αξίες, τις συνθήκες ή τις προσδοκίες μέσω των κατάλληλων συμπεριφορών. Το πολιτισμικό σοκ είναι εσωτερικό και αποτελεί αντίδραση σε κάποιο ανοίκειο ερέθισμα. Το πολιτισμικό σοκ μπορεί να ενεργοποιηθεί από την εμπειρία κάποιου που έρχεται αντιμέτωπος με κάποιο πολιτισμικό εμπόδιο. Το πολιτισμικό σοκ είναι μια προσωπική εμπειρία, ενώ το πολιτισμικό εμπόδιο είναι μια γενική εμπειρία, την οποία μοιράζονται όλοι οι άνθρωποι.

Κανένας πολιτισμός, ούτε φυσικά ο ελληνικός ή ο ιταλικός, δεν κινδυνεύει να αφομοιωθεί από άλλους εφόσον υπάρχουν πολιτισμικές ανταλλαγές και εφόσον οι άνθρωποι αναζητούν την ταυτότητά τους και την ετερότητα στην εικόνα του «άλλου», γεγονός που ισχύει για κάθε

πολυπολιτισμική κοινωνία. Η ιδέα της «διαπολιτισμικής κουλτούρας» παρουσιάζεται στις ανθρωπιστικές επιστήμες με φιλελεύθερη έννοια και δημοκρατική δυναμική. Οι διαφορετικές κουλτούρες νοηματοδοτούν την ατομική κουλτούρα κάθε ανθρώπου εντός των ορίων του έθνους και της συλλογικής εμπειρίας, των διαπολιτισμικών σχέσεων και ανταλλαγών. Η κάθε εθνική κουλτούρα δε διαφέρει θεμελιωδώς από τις άλλες – ωστόσο, διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονται τα διάφορα χαρακτηριστικά, αρθρώνονται στην κοινωνική διαδικασία και ιεραρχούνται αξιολογικά.

Ως εκ τούτου, η ιδέα της κουλτούρας προϋποθέτει να φτάσουμε σε υψηλότερα επίπεδα αυτογνωσίας και αυτοαξιολόγησης σε συνάρτηση με τις αξίες και τις πεποιθήσεις σε επίπεδα που, κατά βάση, μετασχηματίζονται στον κλειστό πυρήνα της κουλτούρας μας και, αναμφισβήτητα, είναι λιγότερο επιδεκτικά στην αλλαγή. Η αισθητική πρόσληψη του δημοσίου εξετάζεται υπό ένα πολυπολιτισμικό και διαπολιτισμικό πρίσμα. Είναι χρήσιμο για τους λαούς που ανήκουν σε διαφορετικές κουλτούρες να μοιράζονται κοινά αισθητικά κριτήρια. Η επιστήμη και η παράδοση συνενώνονται, η πρώτη διερευνά τη δεύτερη και ενισχύει τις πολιτισμικές ανταλλαγές. Η παράδοση δίνει μορφή και διάρκεια στον ανθρώπινο βίο και με την επιστροφή της γίνεται περισσότερο ανεκτική και πιο ανοιχτή στο διάλογό της με τον «άλλο».

Δεν μπορείς να πολεμήσεις το ρατσισμό και την ξενοφοβία μόνο σε ηθικό επίπεδο και με πνεύμα καταδίκης. Πρέπει να μελετήσουμε, να επικυρώσουμε και να διερευνήσουμε αυτά τα προβλήματα. Η ρατσιστική τάση δεν είναι εκτός τόπου και χρόνου, είναι συγκυριακή και περιστασιακή. Είναι το αποτέλεσμα μιας σκέψης που βασίζεται σε συγκεκριμένες ιδέες, οι οποίες διατυπώθηκαν από διανοούμενους και στη συνέχεια ενσταλάχθηκαν στην κοινή γνώμη.

Κάθε μορφή ρατσισμού και ξενοφοβίας, για παράδειγμα ο αντισημιτισμός, ο ρατσισμός σε βάρος των Αφροαμερικανών, των Αράβων, των Κούρδων, των Παλαιστινίων, των Ρομά, αλλά ακόμα και σε βάρος των οικονομικών μεταναστών των χωρών μας, είναι αποτέλεσμα νοητικής διεργασίας ορισμένων «πνευματικών» κύκλων. Ο ρατσισμός ενισχύεται μέσω ιδεών, θεωριών και απόψεων. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να μας προβληματίζει είναι ότι το ξενοφοβικό κύμα μεταφέρεται από τα ακροδεξιά κόμματα στα σχετικά δημοκρατικά κόμματα και στα κόμματα της αριστεράς, πλήττοντας δριμύτητα την κοινή γνώμη στη Μεσόγειο αλλά και στο διεθνές πολιτισμικό επίπεδο.

Το μέγεθος της ανοχής μας και της από μέρους μας συνειδητοποίησης όσον αφορά το ρατσισμό είναι συνάρτηση του εκπαιδευτικού μας επιπέδου, της κατάρτισής μας και της πρακτικής μας έναντι του «άλλου», του διαφορετικού αλλά και, ταυτόχρονα, του τόσο κοντινού και οικείου. Τα λόγια μας, οι συζητήσεις μας και οι απεικονίσεις μας έχουν συγκεκριμένη βαρύτητα όχι μόνο για τη διαμόρφωση αλλά και για την παραμόρφωση της κοινής γνώμης.

Οι πολιτικές του ρατσισμού ενισχύονται σε δύσκολες εποχές και συγκυρίες. Η διαντίδραση με διαφορετικούς πολιτισμούς είναι σαν να μαθαίνεις να γράφεις με το κακό σου χέρι. Ποτέ δε χάνεις τη δεξιότητα της γραφής με το καλό σου χέρι, απλώς μαθαίνεις και μια νέα δεξιότητα.

Ο γνήσιος διαπολιτισμικός διάλογος είναι δυνατός μόνο όταν εκπληρώνονται οι συνθήκες που αφορούν την ισότητα της πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Η προσέγγιση αυτή υποστηρίζει και προϋποθέτει την ισότητα όλων των λαών και πολιτισμών και την επίδειξη σεβασμού προς τις διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες. Για το λόγο αυτό, βασίζει τους στόχους της στη δημιουργία καταστάσεων όπου θα επικρατούν η ελευθερία και η ισότητα, θέτοντας τα θεμέλια για το διάλογο και τη συναίνεση μεταξύ των ανθρώπων.

Η ανθρώπινη κοινότητα δεν αναγνωρίζει και δεν προϋποθέτει καμία χωρική περιοχή, αλλά στοχεύει στη δημιουργία ενός χώρου όπου όλες οι κουλτούρες θα γίνονται σεβαστές και θα έχουν ίσες ευκαιρίες να συμβάλλουν στην πολιτισμική παραγωγή.

Είναι προφανές ότι σε αυτό το πλαίσιο ισότητας των ποικιλόμορφων στοιχείων, οι ομάδες ανθρώπων με διαφορετικούς τρόπους ζωής μπορούν μέσω της ισότητας και του διαλόγου να μάθουν πολλά ο ένας από τον άλλον και επίσης να οικοδομήσουν μια δημοκρατία ικανή να εκπροσωπεί όλες τις διαφορετικές φωνές. Η υπεράσπιση των διαφορετικών πολιτισμών πάντοτε διασφαλίζει την απάντηση που χρειάζεται στη σημερινή κοινωνία της παραπλάνησης, κάτι που θα τους επιτρέψει την ουσιαστική ενσωμάτωση και συμμετοχή στις κοινωνίες μας.

Ο πολιτισμός ενός έθνους δε σταματά στα φυσικά του σύνορα, αλλά μεταμορφώνεται υπερβαίνοντας τα φυσικά σύνορα μιας άλλης χώρας και η κινητικότητα αυτή είναι αέναη. Η αντίφαση του σύγχρονου κόσμου –η εσωτερική βεβαιότητα έναντι της υπαρξιακής αγωνίας– είναι υπαίτια για το συναισθηματικό μόνιμο κίνηση από την πολιτισμική, κοινωνική απουσία και την απουσία επικοινωνίας. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης, ωστόσο, δε θα πρέπει να συγχέεται με αυτήν της διαπολιτισμικότητας ούτε με την έννοια της πολυπολιτισμικότητας. Η κουλτούρα δεν είναι μόνο γνώση αλλά και ενόραση και κυρίως συμμετοχή. Η διαπολιτισμικότητα συνταυτίζεται με τη διαρκή αναζήτηση για το «άλλο» αλλά και με την ταυτόχρονη υπέρβαση: μετατρέπεται σε αυτοσκοπό. Η διαπολιτισμική αναζήτηση είναι διαρκής και στοχεύει στη συνάθροιση αναρίθμητων πολιτισμικών συνδυασμών.

Ανακαλύπτουμε ότι «η διαπολιτισμική ιδέα εκφράζει, πάνω από κάθε τι άλλο, έναν και μοναδικό τρόπο ύπαρξης, την κοινή πεποίθηση του καθολικού ανθρώπινου ιστού, ένα είδος ισότιμης σχέσης ανάμεσα σε λαούς, που είναι αντίθετη προς τον εθνοκεντρικό ναρκισσισμό. Η εθνική μας ταυτότητα δε συνιστά λόγο αλλοτρίωσης και εσωτερισμού αλλά το κύριο διαπραγματευτικό στοιχείο μας σε ένα διάλογο με τον 'άλλο', κατά τη διαδικασία της αμοιβαίας-διαλογικής αναγνώρισης. Ωστόσο, η σταδιακή υπέρβαση των ορίων του εθνικού ναρκισσισμού (εθνικισμού) ίσως οδηγήσει στην αξίωση της πολύτιμης πολυπολιτισμικής ταυτότητας όπου η εθνοτική ποικιλομορφία θα μεταμορφωθεί σε ένα πολυφωνικό, πλουραλιστικό, συλλογικό σώμα, με δυο λόγια σε ένα διαπολιτισμικό σώμα». Και θυμηθείτε, η χρήση του μυαλού είναι κολλητική. Μην περιμένετε να σας κολλήσει κάποιος άλλος, γίνετε ο ίδιος φορέας. Γιατί, σε τελική ανάλυση, δεν υπάρχει μεγαλύτερη σπατάλη από τη σπατάλη της σκέψης.

Βύρων Πισσαλίδης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βύρων Πισσαλίδης, *Διαπολιτισμικότητα και λογοτεχνία*, Ανικούλα, Θεσσαλονίκη 2003.
2. Βύρων Πισσαλίδης, *Interculturality and logos*, Τζιόλα, Θεσσαλονίκη 2012.
3. Βύρων Πισσαλίδης, *Θρησκεία και διαπολιτισμικές επικοινωνίες* (υπό έκδοση), Τζιόλα, Θεσσαλονίκη.

Intercultural dialogue in the Mediterranean zone. The case of Italy and Greece.

Immigration is considered to be a global social phenomenon and, as a result, it is also an intercultural phenomenon. Greece and Italy, within twenty years, were changed, in a violent way, from countries with a tradition in the phenomenon of sending out immigrants and also of an influx of refugees into countries of uncontrolled influx of immigrants, but at the same time, of the illegal immigrants with no way out, and no specific strategic plan.

According to the intercultural approach, the culture of a minority is very important and it requires recognition and acceptance. The significance of the cultural identity of a minority is recognized. Recognition and acceptance is given to it, but without our withdrawing from the practices and habits of the dominant, archetypal culture. In our days, the contacts among people who come from different cultural environments, from different linguistic and cultural backgrounds are very common.

The post-globalized economy and the technological development remain more than ever marked by the daily diversity of the exchanges and the continuous increase of inequalities both among the economies of the various countries and also among the different cultural and social groups. But the modern conditions for the intercultural relations –which are now careful as far as the mediations and the interactions is concerned– show that it has started, more or less everywhere in the world, a process of recovery of the individual cultures, a fact that is considered to be a precondition for discovering standards of development that are less submitted to the terms (which are) dictated by the global labor market and the violent development. We can assume that the social, political and economic context about the cultural rights constitutes a field of communication and of mutual exchange among people with different cultures. The handling of our concerns as regards the economic immigrants demands a clear redefinition of our goals. The knowledge and the understanding of the unfamiliar, the tolerant but experiential practices in a multicultural society, with a parallel opening towards the outside world, can provide harmonically cohesive societies.

The intercultural communication is assured through contacts in the working place, economy, science, education, media, entertainment, tourism, but also in the place of immigration, of individuals or populations that are massively moved as economic immigrants, refugees or people who request immunity.

In Greece as well as in Italy we meet “a mosaic of immigrants” that comes from countries with a different cultural, social, economic, historical and political background. It is a fact that such a cultural “attack” led to problems of their coexistence with the native population, that were related to their diversity in areas of our daily life such as, for example, what's their position in the evolution of the country, in the national labor market and in the distribution of the national economy as well as their social and financial presence in the developing process of regional/ local communities. The cultural decentralization of a nation is not equivalent to a denial of its cultural autonomy but, on the contrary, with self-determination and self-evaluation, it recognizes that its autonomous cultural identity needs to be strengthened and to be expanded by others.

Culture defines the language and the way of life, the human relations and the technical means such as the tools, food and clothes as well as the ways of thinking, feeling and perception, the religions, the taboos, the duties, the sexual practices, the ways of entertainment, the traditions, marginalization – racism or even the economy.

The economic activities are performed in order for the economy to work. The economy works in order to meet the needs, the aspirations that are determined and demanded by the society, on the basis of its own viewpoint about everyday life. It includes many other activities that are not taken into consideration by the dominant, economic system because they don't produce considerable recorded economic wealth. Someone could say that the meta-globalized economic culture is mainly a monetary culture that excludes everything that is non-measurable since the traditional economies are equal to what is the etymology of the word: *oikos/oíkos* (house, home) and *nomia/vóμια* (management), in other words, the management of the household.

The intercultural identity of the cities in Greece and Italy is also reinforced in the 21st century with the integration of the economic immigrants as well as of their intercultural load in the social, economic and political structure of each modern city. In a cultural approach, we have to bear in mind that the universality of a city doesn't depend only upon the small or the large flow of the people and of their cultural products, but it also depends on the interpretation of the concept of the multicultural management as well as of the intercultural communication by the people who live in the so-called "global cities".

Regarding the Mediterranean zone, a well known Italian ex-professor in the University of La Sapienza in Rome and friend of mine Armando Gnisci affirms: "the archetypal and vital place where different cultures meet and collide... Remedy and healing together, center and periphery, navel and exchange, land and sea" (*il luogo archetipico e cruciale dell' incontro e dello scontro di culture diverse... e insieme miele e ricovero, centro e periferia, ombelico e scambio, terra e mare*), and the great philosopher Giovanni Vattimo affirms regarding our life in the Mediterranean zone: "a mixed reality of widespread contamination" (*una realtà mista delle contaminazioni diffuse*).

When someone is moving within his cultural limits, then the hope for their expansion is also maintained. It happens each time that language, logos, literature, every form of art, communication flourish in a wider context of inspiration and culmination of the human passion, in every considerable defeat of the everyday life and of the absence.

The knowledge and the understanding of the different, the tolerant but experiential practices in a multicultural society, with a parallel opening towards the outside world, can provide harmonically cohesive societies. A cultural obstacle is external and it can be overcome when two or more people experience a difference in values, conditions or expectations through the appropriate behaviors. The cultural shock is internal and it is a reaction to an unfamiliar stimulus. The cultural shock can be activated by the experience of someone coming up against a cultural obstacle. The cultural shock is a personal experience while a cultural obstacle is an overall experience that is common to all people.

No culture, neither, of course, the Greek or Italian (culture), is in danger of being lost or of being assimilated by other cultures as far as there are cultural exchanges and as far as people are searching for their identity and for their otherness in the image of the "other" which is a fact that applies to every multicultural society. The idea of the "intercultural culture" is presented in the humanities with a liberal sense and a democratic dynamic. The different cultures give meaning to the individual culture of each person within the limits of the nation and the collective experience, the intercultural relations and the ex-changes. Each national culture doesn't differ basically from

the rest; however, the way with which the various characteristics are organized differs, articulated in the social process and evaluative placed in the hierarchy.

So, the idea of culture requires that we should reach at higher levels of its understanding and of its evaluation that are related to values and beliefs, at levels that, basically, are transformed into the closed core of our culture and, undoubtedly, it is more difficult to change. The aesthetic perception of the public is examined under a multicultural and intercultural perspective. It is useful for the people of different cultures to share common aesthetic criteria. Science and tradition are united, the first explores the second and it strengthens the cultural exchanges. The tradition gives form and duration in the human life and with its return it becomes more tolerant and more open in its dialogue with the "other".

Someone cannot fight against racism and xenophobia only at a moral level and with condemnation. We have to study, to verify and also to investigate these problems. The racist tendency is not out of the blue, it isn't providential and occasional. It is a result of a thought that is based on specific ideas that were developed by intellectuals and then they were injected into the public opinion.

Every form of racism and of xenophobia, for example against the Jews, the Afro-Americans, the Arabs, the Kurds the Palestinians, Roma, and even against the economic immigrants of our countries is a result of a mental process of some certain "intellectual" circles. Racism is reinforced through ideas, theories and viewpoints. However, the thing that should concern us is that the xenophobic climate is moving from the extreme right-wing parties to the relative democratic and extreme left-wing parties having devastating effects on our Mediterranean public opinion but also at an international cultural level.

The extent of our tolerance and of our awareness towards racism is a result of our education, training and of our practice with the "other", the different but, at the same time, so much close and familiar. Our words, our discussions and our depictions have specific weight not only in the shaping but also in the distortion of the public opinion.

The policies of racism increase in difficult times and circumstances. Interacting with different cultures is as if you learn how to write using your other hand. You never lose the ability to write with your normal hand, but you simply learn another skill.

A real intercultural dialogue is possible only if the conditions that concern the equality of the cultural diversities are fulfilled. This view supports and expects the equality of all the people and cultures, showing respect for their different cultural identities. For this reason, it bases its goals on creating situations where there would be freedom and equality, laying the foundations, in this way, for dialogue and consensus among people.

The human community doesn't recognize or it doesn't require any physical area, but it aims at the creation of a space where all the cultures will be respected and will have equal opportunities to take into account the cultural contribution.

It is obvious that in this context of the equality of the diversities, groups of people with a different way of life, through the equality and dialogue, can learn various things one from another and also build a democracy that would represent all the opposing voices. The defending of the characteristics of the cultures ensures always the answer that is needed in today's society of the misleading, which is a fact that will allow them their effective integration and participation in our societies.

The culture of a nation doesn't stop in its physical boundaries, but it is transformed by exceeding the physical boundaries of another nation and this movement is perpetual. The contradiction of the modern world, internal certainty – existential anxiety, is responsible for the existence of the feeling of the constant threat from the cultural, social absence and the lack of communication. The concept of the globalization, however, should not be confused with that of the interculturality and also neither with the concept of the multiculturalism. Culture is not only knowledge, but intuition and mainly participation. Interculturality is equivalent to the constant quest for the “other”, but also to his simultaneous surpassing, it becomes an end in itself. The intercultural quest is constant and it aims at the joining of innumerable cultural combinations.

We discover that: “the intercultural idea expresses, above everything else, one and unique way of existence, the united view of the global human fabric, a kind of an equal relationship among people that is opposite to the ethnocentric narcissism. Our national identity doesn't constitute a reason for alienation and for esotericism, but our main negotiating element in the dialogue with the 'other', during the process of its mutual-dialogic recognition. However, the gradual exceeding of the limits of the national narcissism (nationalism), maybe lead to the claiming of the valuable multicultural identity where the ethnic diversity will be transformed into a polyphonic, pluralistic, a collective body, in a few words, an intercultural body”. And remember: using your mind is contagious. Don't wait someone else to infect you, be a carrier, cause, after all, mind is a terrible thing to waste.

Byron Pissalidis

BIBLIOGRAPHY

1. Byron Pissalidis, *Διαπολιτισμικότητα και Λογοτεχνία*, Anikoula, Thessaloniki 2003.
2. Byron Pissalidis, *Interculturality and Logos*, Tziola, Thessaloniki 2012.
3. Byron Pissalidis, *Θρησκεία και Διαπολιτισμικές επικοινωνίες* (in press), Tziola, Thessaloniki.

Βιογραφικά / Biographies

Ο **Rasheed Araeen** γεννήθηκε το 1935 στο Καράτσι του Πακιστάν. Σπούδασε πολιτικός μηχανικός αλλά σύντομα στράφηκε στην τέχνη. Το 1959, ενώ ζούσε ακόμη στο Καράτσι, επινόησε την εξής καινοτομία στη γλυπτική του πρακτική: τη δημιουργία γλυπτών μέσω της καύσης και της μετατροπής αντικειμένων από ένα υλικό/μορφή σε ένα άλλο. Το 1964 εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο. Εκεί επηρεάστηκε από το μοντερνισμό των γλυπτών του Anthony Caro και οδηγήθηκε το 1965 σε μια πρωτοποριακή μινιμαλιστική γλυπτική. Το 1975 στράφηκε στη συγγραφή κειμένων με κύριο άξονα τη ρατσιστική και ιμπεριαλιστική κληρονομιά που εξακολουθούν να επικρατούν και να στοιχειώνουν τις κυρίαρχες τάσεις και συζητήσεις για την τέχνη στη Δύση. Το 1978 ίδρυσε το περιοδικό *Black Phoenix* αλλά εξέδωσε μόνο τρία τεύχη. Ωστόσο, το περιοδικό αναβίωσε και κυκλοφόρησε ξανά από τον ίδιο, αυτή τη φορά ως εφημερίδα για την τέχνη, με τον τίτλο *Third Text*. Το 1982 δημιούργησε το «Project MRB: καλλιτεχνική εκπαίδευση στην πολυφυλετική Βρετανία» που διερευνούσε τη συμβολή Αφρικανών και Ασιατών καλλιτεχνών στις επικρατούσες τάσεις και που τον οδήγησε στην επιμέλεια της έκθεσης *The Other Story* στην Hayward Gallery στο Λονδίνο το 1989. Τιμήθηκε το 1995 με τον τίτλο του Επίτιμου Διδάκτορα των Γραμμάτων από το Πανεπιστήμιο του Σαουθάμπτον, και το 1997 με τον τίτλο του Επίτιμου Διδάκτορα των Τεχνών από το Πανεπιστήμιο του Ανατολικού Λονδίνου. Μια εφεύρεσή του, η οποία αποτελούσε ταυτόχρονα πλωτό γλυπτό και θαλάσσιο σπορ, κατοχυρώθηκε με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας στις ΗΠΑ το 1999 και διεθνώς το 2001. Αυτή την περίοδο επεξεργάζεται ένα νέο project που θα οδηγήσει στην επανεξέταση και την εκ νέου συγγραφή της ιστορίας της μεταπολεμικής τέχνης στη Βρετανία, μιας ιστορίας που θα περιλαμβάνει καλλιτέχνες από όλους τους πολιτισμούς, οι οποίοι συνέβαλαν τα μέγιστα στην εξέλιξη της σύγχρονης τέχνης.

Έχει, επίσης, προτείνει ένα εν εξελίξει καλλιτεχνικό project που θα συνενώσει τις μεσογειακές χώρες της Ασίας, της Αφρικής και της Ευρώπης, και μάλιστα αυτή την περίοδο προσπαθεί να φέρει σε επαφή επιστήμονες και καλλιτέχνες για να λύσουν το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής του πλανήτη.

Rasheed Araeen was born in 1935 in Karachi, Pakistan. He was trained and graduated as a civil engineer, but turned to art as a profession. While still in Karachi in 1959, he pioneered the idea of making sculpture by burning and transforming an object from one material/form to another. After arriving in London in 1964, he encountered the fascinating modernist sculpture of Anthony Caro; which led him in 1965 to his pioneering Minimalist sculpture. In 1975 he turned to writing which focused on the racist and imperialist legacies that still prevail and haunt the mainstream of art discourse in the West. In 1978 he founded an art magazine entitled *Black Phoenix*, but published only three issues. However, this magazine was resurrected and relaunched by him as a theoretical art journal, the *Third Text*. In 1982, he set up "Project MRB: Art Education in Multiracial Britain", which researched the contribution of African-Asian artists to the mainstream; and which then led to his curating the exhibition *The Other Story* at the Hayward Gallery in 1989. In 1995, he received Honorary Doctorate of Letters (PhD) from University of Southampton; while in 1997 Honorary Doctorate of Arts (PhD) from University of East London. In 1999, he was granted a US Patent for an invention, which is both a floating sculpture and water sport, followed in 2001 by a full International Patent. Currently he is developing a project, which will lead to re-examining and rewriting of the history of post-war art in Britain. This history will be inclusive of artists from all cultures who have contributed within the historical framework of modern developments.

He has also proposed an ongoing art project which should bring all the Mediterranean countries of Asia, Africa and Europe together into a union; and is now working towards bringing together scientists and artists to solve the problems of climate change.

Ο **Gennaro Migliore**, ιταλός πολιτικός και δημοσιογράφος, γεννήθηκε στη Νάπολη το 1968. Ακολούθησε σπουδές θεωρητικής φυσικής αλλά από το 1995 και μετά ανέπτυξε έντονη πολιτική δραστηριότητα. Ήταν συντονιστής της νεολαίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας (PRC) και στη συνέχεια υπεύθυνος για την εξωτερική πολιτική του ίδιου κόμματος. Διετέλεσε δημοτικός σύμβουλος στη Νάπολη και αργότερα βουλευτής και πρόεδρος της κοινοβουλευτικής ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας. Υπήρξε ένας από τους ιδρυτές, μαζί με τον Nichi Vendola, του κόμματος Αριστερά, Οικολογία, Ελευθερία (SEL), και από την παρούσα θέση του προωθεί και εξετάζει διεθνείς πολιτικές για τον πολιτισμό.

Συνεργάστηκε για πολλά χρόνια με διάφορες ιταλικές και ξένες εφημερίδες γράφοντας δοκίμια και άρθρα. Ασχολήθηκε αρκετά χρόνια με τις σχέσεις ανάμεσα στην πολιτική και τον πολιτισμό και είναι μεταξύ των μελών του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό, μιας πρωτοβουλίας του Michelangelo Pistoletto.

Gennaro Migliore was born in Naples 1968. He is an Italian politician and journalist. He studied theoretical physics, but since 1995 he has developed major political activity. He was the national coordinator of the Communist Refoundation Party's (PRC) youth wing and later responsible for the foreign policy of the same party. He served as a city councilor in Naples and later as a national deputy and as a party leader of the Communist Refoundation Party in the Chamber of Deputies. He is one of the founders, along with Nichi Vendola, of the Left Ecology Freedom party (SEL) through which he follows international cultural policies.

He has collaborated for many years with various Italian and foreign newspapers, and has also published many essays and articles. He has been occupied for several years with the relations between politics and culture and is among the members of the Mediterranean Cultural Parliament initiated by Michelangelo Pistoletto.

Ο Δρ. **Βύρων Π. Πισσαλίδης** γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Δίδαξε στο τμήμα Ειδικής Αγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, στο τμήμα Παρευξέινων Χωρών και Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, στο τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ του ΑΠΘ, στο ΑΤΕΙ Ηπείρου, στο τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής του ΑΠΘ, στο ΑΤΕΙ Σερρών. Διδάσκει στην Α.Σ.ΠΑΙ.ΤΕ. Θεσσαλονίκης. Δίδαξε σε ακαδημαϊκά ιδρύματα στο εξωτερικό (Tor Vergata, Il Università di Roma) και στο παράρτημα του Empire State College Of New York. Το διδακτορικό του είχε αντικείμενο τη διαπολιτισμική επικοινωνία και πολυπολιτισμική διαχείριση σε συγκριτική προοπτική. Πραγματοποίησε μεταδιδακτορική έρευνα πάνω στη διαπολιτισμική σχέση των θρησκειών και των πολιτισμών. Το 2003 εκδόθηκε το δοκίμιό του με τίτλο *Διαπολιτισμικότητα και Λογοτεχνία* (εκδόσεις Ανικούλα), ενώ το 2012 εκδόθηκε και στα αγγλικά με τον τίτλο *Interculturality and Logos* (εκδόσεις Τζιόλα). Συνεργάζεται με το ΑΠΘ και επιμορφώνει καθηγητές και δασκάλους στη διαχείριση πολυπολιτισμικών κρίσεων σε σχολικά περιβάλλοντα. Επίσης, συνεργάζεται με το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ σε σεμινάρια επιμόρφωσης δημοσίων και δημοτικών υπαλλήλων για τη διαχείριση κρίσεων σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Η συγκριτική γραμματολογία, η διαπολιτισμικότητα και ο λόγος, καθώς και η διαπολιτισμική επικοινωνία, η οικονομική και κοινωνική μετανάστευση και οι πολιτισμοί αποτελούν τα κύρια επιστημονικά του ενδιαφέροντα. Άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξένα επιστημονικά περιοδικά, καθώς και σε περιοδικά πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Έχει δώσει διαλέξεις και συμμετείχε σε συνέδρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συνεργάζεται ως συντάκτης με ξένες και ελληνικές εφημερίδες. Υπήρξε ανταποκριτής Μακεδονίας-Θράκης εφημερίδων της ομογένειας και ραδιοφωνικός παραγωγός. Αρθρογραφεί στην εφημερίδα Αγγελιοφόρος της Κυριακής. Υπήρξε διευθυντής και επιστημονικός υπεύθυνος του ΚΕ.ΔΕ.Λ. (Κέντρο Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας και Λόγου) του Δήμου Ευόσμου. Είναι μόνιμος επιστημονικός συνεργάτης του ΙΝΕΠ και των ΠΙΝΕΠ του Υπουργείου Εσωτερικών. Το βιβλίο του *Διαπολιτισμική Επικοινωνία και Θρησκεία* βρίσκεται υπό έκδοση από τις εκδόσεις Τζιόλα και McGraw-Hill Publ.

Dr. **Byron P. Pissalidis** was born in Thessaloniki. He studied in Greece and abroad. He taught at the department of Special Education, University of Thessaly, at the department of Black Sea countries and Literature, Democritus University of Thrace, at the department of Journalism and Mass Media Communication of the Aristotle University of Thessaloniki (AUTH), at ATEI (Technological Educational Institute) of Epirus and of Serres, at the department of Philosophy and Pedagogy of AUTH, and he currently teaches at ASPETE (School of Pedagogical and Technological Education) of Thessaloniki. He also taught at academic institutions abroad (Tor Vergata, Il Università di Roma) and at the branch of the Empire State College of New York. His doctoral thesis had as a subject interculturality and logos in a comparative perspective. His postdoctoral had as a subject the intercultural relation of the religions. His study entitled *Interculturality and Logos* was published in 2003 (Anikoula publications) and published in English in 2012 (Tziolas Publisher). He collaborates with AUTH in educating teachers on multicultural crises' management in school environments and with Panteion University and the General Confederation of Greek Workers in seminars of handling crises in multicultural environments. Comparative literature, interculturality and logos as well as intercultural communication, economic and social immigration and cultures, constitute his main scientific interests. Some of his articles have been published in Greek and foreign scientific magazines and in magazines of cultural interest. He has given lectures and has participated in conferences in Greece and abroad. He cooperates as an editor with Greek and foreign newspapers. He was a correspondent of Macedonia-Thrace of Greek Homogeny newspapers, and also worked as a radio producer. He writes articles in the newspaper "Aggelioforos tis Kyriakis". He was a manager and a scientific director of CE.IC.S. (Center of Intercultural Communication and Speech) in the Municipality of Evosmos. He is a permanent research associate of INEP and PINEP (institutes of adult education) of the Ministry of Interior. His new book *Intercultural Communication and Religion* is under publication by Tziolas Publisher and McGraw-Hill Publ.

Ο **Michelangelo Pistoletto** γεννήθηκε το 1933 στην Μπιέλλα (Ιταλία), όπου ζει μέχρι σήμερα. Ακολούθησε την οικογενειακή παράδοση δουλεύοντας κοντά στον ζωγράφο πατέρα του πάνω στη ζωγραφική αποκατάσταση έργων τέχνης. Ταυτόχρονα σπούδασε γραφικές τέχνες. Το 1961 ολοκλήρωσε τα πρώτα του έργα χρησιμοποιώντας την τεχνική της ζωγραφικής πάνω σε καθρέφτες, που τον έκανε ευρύτερα γνωστό σε διεθνές επίπεδο. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, συμμετείχε στις σημαντικότερες εκθέσεις νεορεαλισμού και pop art. Είναι μία από τις ηγετικές μορφές του κινήματος της Arte Povera. Συμμετείχε δώδεκα φορές στην Μπιενάλε της Βενετίας και πέντε φορές στην Documenta του Κάσελ. Τα έργα του εκτίθενται σε μερικά από τα πιο σημαντικά μουσεία της Ιταλίας και του εξωτερικού και σε συλλογές διεθνών μουσείων, όπως τα: MOMA – Νέα Υόρκη, Μπομπούρ – Παρίσι, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης – Σεούλ, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης – Toyota, Reina Sophia Art Museum – Μαδρίτη, Μουσείο Ludwig – Κολωνία, Μουσείο Smithsonian Hirshhorn – Ουάσιγκτον, Tate Modern – Λονδίνο κλπ. Πέραν του ότι είναι ένας θεωρητικός του έργου του, από το 1967 και μετά δραστηριοποιήθηκε σε διάφορους τομείς όπως η περφόρμανς, το θέατρο, η αρχιτεκτονική, η επικοινωνία και η δημιουργική συμμετοχή. Από το 1991 διδάσκει στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης. Το 1998 δημιούργησε το ίδρυμα Cittadellarte-Fondazione Pistoletto στην Μπιέλλα, όπου αναπτύσσονται οι δραστηριότητες του Università delle UNIDEE Idee. Έχει διατελέσει καλλιτεχνικός διευθυντής του EVENTO 2011 – Urban Biennale of Bordeaux.

Michelangelo Pistoletto was born in 1933 in Biella, Italy, where he currently lives. He followed in the family tradition working with his painter father on paintings' restoration, and concurrently studied graphic arts. In 1961 he realised his first mirror paintings that made him emerge on the international scene. In the 60's he took part in the most important New Realism and Pop Art exhibitions. He is one of the leading figures of the movement known as Arte Povera. He participated to twelve editions of the Venice Biennial Exhibition and five editions of the Kassel Documenta. His works are displayed in all the major Italian and foreign museums and are present in the collections of international museums such as MOMA – New York, Beaubourg – Paris, National Museum of Contemporary Arts – Seoul, Contemporary Art Museum – Toyota, Reina Sophia Art Museum – Madrid, Ludwig Museum – Köln, Smithsonian Hirshhorn Museum – Washington, Tate Modern – London etc. Besides being a theorist of his work, he has been operating since 1967 in various fields ranging from performance to theatre, architecture, communication and creative participation. From 1991 professor at the Art Academy of Vienna. In 1998 he created Cittadellarte-Fondazione Pistoletto in Biella in which the activities of UNIDEE Università delle Idee are developed. He has been art director of EVENTO 2011 – Urban Biennale of Bordeaux.

Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό

Η τέχνη σε όλες τις μορφές της αποτελεί την ύψιστη έκφραση ανθρωπισμού και δημιουργικότητας και είναι σύμφυτη με τον άνθρωπο. Στο σύγχρονο κόσμο των συγκρούσεων, που κατατρώεται από πρωτόγνωρες κοινωνικές και οικολογικές κρίσεις, οι θεμελιώδεις αξίες ενίοτε χάνονται, εκφυλιζόμενες σε φονταμενταλισμούς. Για να αντιδράσουμε σε αυτή την εξέλιξη, προσπαθούμε να επιστρέψουμε όσο το δυνατόν πιο κοντά στην ανθρωπότητα και στις φύσει δημιουργικές της ικανότητες. Επιβεβαιώνουμε ότι η τέχνη είναι η πηγή ενός νέου ανθρωπισμού που οδηγεί σε υπεύθυνες στάσεις και σε μια μορφή πειραματικής στράτευσης, την οποία ονομάζουμε ΑΡΤΙΒΙΣΜΟ (ARTIVISM). Φιλοδοξούμε να εφαρμόσουμε τη διαδικασία αυτή για να διερευνήσουμε το μυθικό, γεωγραφικό και φανταστικό χώρο της Μεσογείου. Η Μεσόγειος είναι, λόγω της ιστορίας, των αντιφάσεων και της δυναμικής της, η κατεξοχήν περιοχή όπου συγκεντρώνονται με έκρυθμο τρόπο τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Είναι, όμως, επίσης ο τόπος όπου μπορούν να τεθούν τα θεμέλια για ένα κοινό μέλλον που θα βασίζεται στο διάλογο και σε συλλογικές, νέες φωνές.

Η Μεσόγειος χαρακτηρίζεται σήμερα από μια βαθιά περιβαλλοντική κρίση, από συγκρούσεις και πολέμους, καθώς και από τις επιπτώσεις οικονομικών μοντέλων που έχουν δυσμενείς συνέπειες για τους ανθρώπους. Αυτή η ζωντανή θάλασσα ερμηνεύεται και βιώνεται ως σύνορο αντί, όπως θα έπρεπε, ως τόπος αλληλεπίδρασης των πολιτισμών. Μέσω του ΑΡΤΙΒΙΣΜΟΥ εισηγούμαστε την αναγέννηση των εγγενών αξιών της: της Μεσογείου ως τόπου πολιτισμικής ποικιλομορφίας, όπου ενσαρκώνεται η αδιαμφισβήτητη προϋπόθεση ίδρυσης ενός Κοινοβουλίου των Πολιτών. Αυτός ο νέος φορέας των πολιτών εμπνέεται από τις ανθρωπιστικές και μεσογειακές αξίες, οι οποίες είναι ικανές να μεταμορφώσουν τις τρέχουσες πρακτικές. Διότι είναι επιτακτική η ανάγκη να αναπτύξουμε μια κοινή γλώσσα που θα βασίζεται σε υπεύθυνες επιλογές – ηθικές, πολιτισμικές, οικονομικές ή πολιτικές. Μια τέτοια πειραματική πρόταση είναι κατ' ουσίαν το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό. Μια πρωτοβουλία που αφορά τη διασύνδεση διαφορετικών προσωπικοτήτων, πολιτισμικών οργανισμών και θεσμών, δηλαδή των φορέων εκείνων που καταβάλλουν προσπάθεια παρέμβασης μέσω της τέχνης και της δημιουργικότητας, πρωταρχικών εργαλείων για τον υπεύθυνο κοινωνικό μετασχηματισμό.

Πολλαπλασιάζοντας τις διασυνδέσεις ανάμεσα στις αμοιβαίες προσπάθειες και εμπειρίες, στο πλαίσιο ενός δικτύου που σέβεται τις διαφορές των συμμετεχόντων και την αυτονομία του πολιτικού κόσμου, μπορεί να σχηματιστεί η κρίσιμη μάζα που θα μπορέσει να προτάξει την τέχνη και τον πολιτισμό ως προτεραιότητες στον πολιτικό λόγο. Ως εκ τούτου, το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό επιθυμεί να συσπειρώσει όλους όσους αντιλαμβάνονται την πολιτική δράση ως αναζήτηση για το συλλογικό καλό και πιστεύουν στην κινητοποίηση, η οποία διευρύνεται από ατομικές και συλλογικές ευθύνες. Το Κοινοβούλιο θα στηρίξει τις δράσεις του στις αρχές της ενσωμάτωσης και των ανοιχτών οριζόντων, αντλώντας έμπνευση και διαμορφώνοντας τη δράση του με βάση τις εμπειρίες που προέρχονται από τους τομείς των τεχνών και του πολιτισμού.

Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό θα καταστήσει δυνατή την ανάκτηση ενός κοινού χώρου και την επίτευξη μιας σταθερής δυναμικής που θα βασίζεται σε ένα ευέλικτο και προοδευτικό δίκτυο, του οποίου οι κύριοι στόχοι θα είναι να διευκολύνει την ποικιλομορφία των εμπειριών, να καλωσορίζει νέες πρωτοβουλίες, να παράγει και να διαδίδει το έργο των εταίρων. Ορισμένοι τόποι συναντήσεων και ανταλλαγών λειτουργούν ήδη, αναδεικνύοντας και προβάλλοντας το διαπολιτισμικό και διαθρησκευτικό διάλογο. Σήμερα, η ανάγκη αυτή εμφανίζεται ακόμη πιο ενισχυμένη, δεδομένης της απαίτησης για το ρόλο που μπορούν να παίξουν τα

διαφορετικά είδη της καλλιτεχνικής έκφρασης. Τα έργα σύγχρονης τέχνης έχουν τη μοναδική ικανότητα να συνδέουν το πραγματικό με το συμβολικό. Όταν οι καλλιτέχνες τα παράγουν με βάση συμμετοχικά μοντέλα, που σχετίζονται με το ευρύτερο πλαίσιο και τους ανθρώπους, συμβάλλουν ενεργά στην κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου.

Η πρώτη πράξη του ARTIVISIM είναι η συμβολή στη διαδικασία ίδρυσης του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό από τους εξής:

Rasheed Araeen, καλλιτέχνης (Θεσσαλονίκη) Olivier Agid, καλλιτέχνης (Μασσαλία) Vincenzo Antonucci, επιστήμονας, CNR (Μεσίνα) ArtBox, Creative Arts Management (Θεσσαλονίκη) Artos Foundation, πολιτιστικό και ερευνητικό ίδρυμα (Λευκωσία) Carlo Bocci, Ravello Lab Committee (Ραβέλο) Maurizio Bortolotti, κριτικός τέχνης και επιμελητής (Μιλάνο) Giuliana Carusi Setari, προέδρου του Ιδρύματος Dena για τη σύγχρονη τέχνη (Παρίσι) Miriam Castelnuovo, δημοσιογράφος και κριτικός τέχνης (Ρώμη) Geraldina Cipolla, αρχιτέκτονας (Ρώμη) Cittadellarte – Fondazione Pistoletto (Μπιέλλα – Τορίνο) Ίδρυμα Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου (Αθήνα) Dar Bellarj, Ίδρυμα πολιτισμού του Μαρόκο (Μαρακές) DRAC Alsace (Στρασβούργο) Giorgio de Finis, σκηνοθέτης (Ρώμη) Alessandra Drili, Città della Scienza (Νάπολη) Emira (Βρυξέλλες) Thierry Fabre, δοκιμιογράφος (Μασσαλία) Gasteraea, μη κερδοσκοπική οργάνωση (Κύπρος) Domenico Giorgi, Ministero degli Esteri (Ρώμη) Gudran for Art and Development (Αλεξάνδρεια) Rosa Jijon, καλλιτέχνης, (Ρώμη – Κίτο) KunstDoel, Doel Arts Village (Doel – Ανβέρπη) Le Bureau des compétences et désirs, structure de production en art contemporain (Μασσαλία) Dalia Levin, διευθύντρια μουσείου (Θεσσαλονίκη) Love Difference, Καλλιτεχνικό Κίνημα για τη Διαμεσογειακή Πολιτική (Μπιέλλα – Τορίνο) Beral Madra, κριτικός τέχνης (Κωνσταντινούπολη) David Mardell, φωτογράφος (Παρίσι) Debora Malaponti, blogger (Ρώμη) Francesco Martone, γεωρυσιαστής της Ιταλικής Δημοκρατίας (Ρώμη) Anna Mattiolo, MAXXI, καλλιτεχνική διευθύντρια (Ρώμη) Apollonia, European Art Exchanges (Στρασβούργο) Ελένη Μαουσιδου-Βοζίκα, αρχαιολόγος (Θεσσαλονίκη) Paola Melli, δημοσιογράφος (Ρώμη) Βιβιάννα Μεταλληνού, αρχιτέκτονας (Θεσσαλονίκη) Alberto Michelini, δημοσιογράφος, συγγραφέας και πρόεδρος του Fabula in Art (Ρώμη) Gennaro Migliore, εθνικός συντονιστής της Sinistra Ecologia Libertà (Ρώμη) Carlotta Vittoria Mismetti Capua, δημοσιογράφος (Rome) Alessia Montani, αντιπρόεδρος της Fabula in Art (Ρώμη) Musée d'Art Moderne Saint Etienne – Metropole (Σεντ Ετιέν) Francesco Napolitano, φωτογράφος (Νάπολη) Ivan Novelli, Greenpeace Italia (Ρώμη) Francois Nowakowski, αρχιτέκτονας (Στρασβούργο) Μαριάνθη Παπαλεξανδρή-Αλεξανδρή, συνθέτης (Θεσσαλονίκη) Hervé Paraponaris, καλλιτέχνης (Μασσαλία) Gabriella Pasca, αρχιτέκτονας (Νάπολη) Roberto Pasca Di Magliano, καθηγητής οικονομικών στο Πανεπιστήμιο La Sapienza (Ρώμη) Mario Perillo, επιχειρηματίας, associazione Genti in Viaggio (Λέτσο – Μιλάνο) Michelangelo Pistoletto, καλλιτέχνης (Μπιέλλα – Τορίνο) Claudia Moratti, ιστορικός (Μασσαλία) Dora Regla Stiefelmeier, RAM radioartemobile (Ρώμη) Angelo Riva, συντονιστής CRAMS, associazione Genti in Viaggio (Λέτσο – Μιλάνο) Silvia Rossi, Federculture (Ρώμη) Cinzia Russo, αρχιτέκτονας (Ρώμη) Πηνελόπη Σερδάρη, διοργανώτρια πολιτιστικών εκδηλώσεων (Θεσσαλονίκη) Θάλεια Στεφανίδου, επιμελήτρια (Θεσσαλονίκη) Christine Thecites, καλλιτέχνης (Ρώμη) Marco Trulli, διοργανωτής πολιτιστικών εκδηλώσεων (Ρώμη) Stefania Vannini, υπεύθυνη τμήματος εκπαίδευσης MAXXI (Ρώμη).

The Mediterranean Cultural Parliament

Art in all its forms is the highest expression of humanity and creativity as it is inherent to every individual. In today's world torn by conflicts, unsettled by unprecedented social and ecological crises, fundamental values are getting lost becoming sometimes fundamentalisms. Reacting against this we try to return the nearest possible to mankind and its natural capacities to create. We affirm that art is the source of a new humanism, which generates responsible attitudes and leads to a form of experimental commitment we call ARTIVISM. We have the ambition to apply this process of research to this mythical, geographic and imaginary space which is the Mediterranean. The Mediterranean is due to its history, its contradictions and its potential, worldwide the region where today's problems are acutely concentrated. But it is also the place where the foundations of a shared future based on dialogue and collective new voices can be cast.

The Mediterranean today is branded by a deep environmental crisis, conflicts, wars and the effects of economical models, which have predacious consequences for mankind. This vivid sea is interpreted and essentially lived as a border and not as it should, like the place where intercultural spreading takes place. By our ARTIVISM we propose to renovate its intrinsic values: the Mediterranean as a place of cultural diversity, where the incontrovertible presupposition of founding a Citizen's Parliament is embodied. This new citizen's entity is inspired by human and Mediterranean values able to transform present practices. For, it has become urgent to develop a common language that relies on responsible choices, which are ethical, cultural, social, economical or political. Such an experimental proposition is the sense of the Mediterranean Cultural Parliament. A process which is engaged in connecting in partnership different personalities, cultural organisations and institutions thus all other actors who put a lot of effort in committing to reality by art and creativity – fundamental tools for a social responsible transformation.

By multiplying the connections between mutual efforts and experiences – within a network which is respectful about the differences between the partners and the autonomous of the political world – a critical mass will be generated in preparation to promote the new priorities art and culture will have within the actual political discourse. Thus, the Mediterranean Cultural Parliament wishes to gather all those who understand political actions as the search for a common good and who are working towards a mobilisation broadened by individual and collective responsibilities. The Parliament will base its action on the principals of inclusion and hearing, withdrawing its inspiration and constructing its activities based on the experiences carried out within the sector of arts and culture.

With the Mediterranean Cultural Parliament it will be possible to reappropriate a common space. It will be possible to construct a perpetual dynamic based on the flexible and progressive network whose principal objectives will be to facilitate the diversity of experiences, to favour the emergence of initiatives, to produce and to share the pieces. Certain meeting and exchange places already work, thus they already point up the recognition of intercultural and inter-religious dialogue. This necessity today is amplified with the demand what role different artistic expressions could play. Contemporary art pieces hold the unique capacity of connecting the real and the symbolic. When artists produce them according to participative models, relating to the context and the people, they concretely support the realization of everyone's fundamental rights.

The first act of ARTIVISIM is contributing to this process of founding of the Mediterranean Cultural Parliament by:

Rasheed Araeen, artist (Thessaloniki); Olivier Agid, artist (Marseille); Vincenzo Antonucci, scientist, CNR (Messina); ArtBox, Creative Arts Management (Thessaloniki); Artos Foundation, cultural and research foundation (Nicosia); Carlo Bocci, Ravello Lab Commitee (Ravello); Maurizio Bortolotti, art critic and curator (Milan); Giuliana Carusi Setari, President of Dena Foundation for contemporary art (Paris); Miriam Castelnuovo, journalist and art critic (Rome); Geraldina Cipolla, architect (Rome); Cittadellarte – Fondazione Pistoletto (Biella – Turin); J.F. Costopoulos Foundation (Athens); Dar Bellarj, foundation pour la culture au Morocco (Marrakech); DRAC Alsace (Strasbourg); Giorgio de Finis, filmmaker (Rome); Alessandra Drioli, Città della Scienza (Naples); Emira (Brussels); Thierry Fabre, essayist (Marseille); Gasteraea, non profit cultural organization (Cyprus); Domenico Giorgi, Ministero degli Esteri (Rome); Gudran for Art and Development (Alexandria of Egypt); Rosa Jijon, artist, (Rome – Quito); KunstDoel, Doel Arts Village (Doel – Antwerp); Le Bureau des competences et désirs, structure de production en art contemporain (Marseille); Dalia Levin, museum director (Thessaloniki); Love Difference, Artistic Movement for an Intermediterranean Politics (Biella – Turin); Beral Madra, art critic (Istanbul); David Mardell, freelance photographer (Paris); Debora Malaponti, blogger (Rome); Francesco Martone, Senator of the Italian Republic (Rome); Anna Mattiolo, MAXXI art director (Rome); Apollonia, European Art Exchanges (Strasbourg); Eleni Mausidou-Vozika, archaeologist (Thessaloniki); Paola Melli, journalist (Rome); Vivianna Metallinou, architect (Thessaloniki); Alberto Michelini, journalist, writer and President of Fabula in Art (Rome); Gennaro Migliore, national coordinator of Sinistra Ecologia Libertà (Rome); Carlotta Vittoria Mismetti Capua, journalist (Rome); Alessia Montani, vice president of Fabula in Art (Rome); Musée d'Art Moderne Saint Etienne – Metropole (Saint Etienne); Francesco Napolitano, photographer (Naples); Ivan Novelli, Greenpeace Italia (Roma); Francois Nowakowski, architect (Strasbourg); Marianti Papelexandri Alexandri, composer (Thessaloniki); Hervé Paraponaris, artist (Marseille); Gabriella Pasca, architect (Naples); Roberto Pasca Di Magliano, professor of economics at La Sapienza University (Rome); Mario Perillo, entrepreneur, associazione Genti in Viaggio (Lecco – Milan); Michelangelo Pistoletto, artist (Biella – Turin); Claudia Moratti, historian (Marseille); Dora Regla Stiefelmeier, RAM radioartemobile (Rome); Angelo Riva, CRAMS coordinator, associazione Genti in Viaggio (Lecco – Milano); Silvia Rossi, Federculture (Rome); Cinzia Russo, architect (Rome); Penelope Serdari, cultural manager (Thessaloniki); Thalea Stefanidou, art curator (Thessaloniki); Christine Thecites, artist (Rome); Marco Trulli, cultural operator (Rome); Stefania Vannini, Education department responsible MAXXI (Rome).

Μασσαλία. 10-11 Μαΐου 2011, Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (mac)

Η Δήλωση της Μασσαλίας για τον πολιτισμό, την πολιτική και την αξιοπρέπεια στη Μεσόγειο

Συναντηθήκαμε στη Μασσαλία στις 10 και 11 Μαΐου του 2011 και επικυρώσαμε την ιδρυτική μας δήλωση, την οποία θεσπίσαμε στο Στρασβούργο τον Ιούνιο του 2008, όπου διατυπώσαμε και την έννοια του «αρτίβισμού», σύμφωνα με τον οποίο οι τέχνες και ο πολιτισμός είναι το κλειδί για τον υπεύθυνο κοινωνικό μετασχηματισμό στη Μεσόγειο.

Υιοθετήσαμε την παρακάτω δήλωση και ένα σχέδιο δράσης.

Ζούμε σε μια εποχή έντονων και σημαντικών προκλήσεων. Σαρωτικές αλλαγές συντελούνται στη Μεσόγειο, μια περιοχή που προσφέρει απaráμιλλες ευκαιρίες για τον ανακαθορισμό του ρόλου και της σημασίας του πολιτισμού (σε όλες του τις πτυχές) ως βασικού θεμελίου για μια γνήσια σχέση αλληλοσεβασμού μεταξύ των λαών καθώς και μεταξύ των λαών και της φύσης.

Αντιμέτωποι με μια πολυδιάστατη κρίση, πολιτική και οικονομική, οι λαοί διεκδικούν εκ νέου τον κομβικό τους ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορίας και στην ανοικοδόμηση ενός υπερεθνικού δημόσιου χώρου που θα βασίζεται στη συλλογική υπευθυνότητα και την αμοιβαιότητα.

Σε αυτή τη συγκυρία, καλούμαστε εμείς, τα μέλη και οι ιδρυτές του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό, να συμβάλλουμε στην αντιστροφή της τάσης εκφυλισμού του πολιτισμού σε πολιτική και στην προαγωγή του πολιτισμού ως πολιτικής προτεραιότητας. Με τον τρόπο αυτό, η πολιτική μπορεί να ανοικοδομηθεί με βάση τη συλλογική και ατομική υπευθυνότητα.

Το όραμά μας βασίζεται στην αλληλεγγύη, το σεβασμό και την αναγνώριση του άλλου, στη γνήσια και αποτελεσματική συμμετοχή και στην άμεση εμπλοκή. Πιστεύουμε ακράδαντα ότι δεν μπορεί να υπάρξει αναγνώριση του άλλου χωρίς προηγούμενη αναγνώριση του ατομικού εαυτού, της ιδιαιτερότητας, των αξιών και της αξιοπρέπειας ενός εκάστου ανθρώπου.

Από αυτή τη σκοπιά, ο πολιτισμός είναι για μας ο λεμφαδένας που δίνει ουσία και νόημα στην αξιοπρέπεια ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα και στη δίκαιη σχέση σεβασμού με τη φύση. Είναι ο κύριος πυλώνας κάθε ελευθερίας, υπό την έννοια της ευθύνης και της δέσμευσης έναντι του κοινωνικού μετασχηματισμού και της αλληλοκατανόησης.

Δεσμευόμαστε για την υποστήριξη, εδραίωση και διεύρυνση συμμετοχικών διαδικασιών, όπου οι λαοί της Μεσογείου θα μπορούν να βρουν ευκαιρίες να εκφράσουν και να εκπροσωπήσουν τις ανάγκες και τις προσδοκίες τους.

Η εισαγωγή του πολιτισμού στην πολιτική είναι το αντίδοτο στον απολυταρχισμό και σε κάθε είδους φονταμενταλισμό, είτε κοσμικό είτε θρησκευτικό.

Θα σταθούμε στο πλευρό των καλλιτεχνών και των ανθρώπων του πολιτισμού που πέφτουν θύματα λογοκρισίας, εγκλεισμού και πνευματικών περιορισμών στη Μεσόγειο, απαιτώντας την άμεση απελευθέρωσή τους και την κατοχύρωση του πανανθρώπινου δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι.

Πιστεύουμε ότι η πνευματικότητα, από κοινού με τις τέχνες, παίζει σημαντικό ρόλο στην ανοικοδόμηση μιας κοινής πορείας των λαών της Μεσογείου. Αυτή είναι η ευθύνη μας έναντι των επόμενων

γενεών, καθώς, όπως εμείς είμαστε οι κληρονόμοι της μνήμης του παρελθόντος, είμαστε και οι δημιουργοί της μνήμης των μελλοντικών γενεών.

Σκοπεύουμε να θέσουμε τη συμβολή και την εμπειρία μας στη διάθεση εκείνων των κοινωνικών και πολιτισμικών κινημάτων που εργάζονται για την οικοδόμηση νέων πολιτικών, οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων βασισμένων στην ειρήνη, το σεβασμό και την αλληλεγγύη στη Μεσόγειο.

Μασσαλία, 11 Μαΐου 2011
Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό

Marseille. 10-11 May 2011, Museum of Contemporary Art (mac)

The Marseille Statement on culture, politics and dignity in the Mediterranean

We met in Marseille from May 10th to May 11th 2011 and recalled our founding statement adopted in Strasbourg in June 2008, where the concept of “artivism” was launched according to which arts and culture are the key for responsible social transformation in the Mediterranean.

We adopted the following statement and a Plan of Action.

We are living a period of intense and significant challenges. Sweeping changes happen in the Mediterranean, a region that offers an unprecedented opportunity to redefine the role and significance of culture (meant in its various aspects) as the main foundation of a true and respectful relationship among peoples and between peoples and nature.

Confronted with a multiple crisis, both political and economical, peoples are reclaiming their central role in shaping history and reconstructing a transnational public space based on collective responsibility and mutuality.

This is the time for us, members and founders of the Mediterranean Cultural Parliament, to contribute to the reversal of culture into politics, and to advocate for the recognition of supporting culture as a priority for politics. By doing this, politics can be re-founded on collective and individual responsibility.

Our vision is based on solidarity, sharing, respect and recognition of the other, true and effective participation and direct engagement. We strongly believe that no recognition of the other can be possible without the recognition of the individual self, his or her specificity, values and dignity.

In this sense, culture to us is the lymph that gives substance and meaning to dignity as the fundamental human right and to a respectful and fair relationship with nature. It is the key pillar of all freedoms, meant as responsibility and engagement for social transformation and mutual understanding.

We remain committed to support, consolidate and enlarge participatory processes where the peoples of the Mediterranean can find opportunities to express and represent their needs and aspirations.

Putting culture into politics is the antidote to authoritarianism and to any sort of fundamentalism, be it a secular or religious one.

We will stand by artists and people of culture that suffer censorship and physical or intellectual restriction in the Mediterranean, calling for their immediate release and the respect of the human right to free expression and association.

We believe that spirituality, together with arts, plays a significant role in the reconstruction of a common path among peoples in the Mediterranean. This is our responsibility toward the generations to come, since we are heirs of the memories of the past and we will create the memories of future generations.

We intend to put our contribution and experience at disposal of those social and cultural movements that are building new political, economic and cultural relations based on peace, respect and solidarity in the Mediterranean.

Marseille, May 11th 2011
Mediterranean Cultural Parliament

Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό: συνεδρίαση ανοιχτή για το κοινό

Ανοιχτή για το κοινό συνεδρίαση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό που πραγματοποιήθηκε στις 23 Ιουνίου του 2011, στο μουσείο MAXXI της Ρώμης, στο πλαίσιο της έκθεσης *Cittadellarte*. Σε συνέχεια της παρουσίασης στις 19 Απριλίου στη Ρώμη και τη διεθνή συνεδρία στη Μασσαλία το διήμερο 10-11 Μαΐου 2011 με θέμα «Κινητοποίηση και κινητικότητα», εκπρόσωποι της τέχνης, του πολιτισμού και των πολιτικών θεσμών θα καθίσουν γύρω από το στρογγυλό τραπέζι *Love Difference*, έργο της έκθεσης που είναι αφιερωμένη στον Michelangelo Pistoletto και την Cittadellarte. Τα μέλη του Κοινοβουλίου θα συμμετάσχουν στη συνεδρίαση μαζί με καινούρια πρόσωπα που προσκλήθηκαν για να παραστούν και να καταθέσουν νέες ιδέες και απόψεις. Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις των χωρών της Βόρειας Αφρικής, χάρη στη συμμετοχή της Gudran, της Αιγυπτιακής Ένωσης για την Τέχνη και την Ανάπτυξη που εδρεύει στην Αλεξάνδρεια, και της ομάδας El Teatro από την Τύνιδα. Και οι δύο οργανώσεις εκπροσωπούν ενεργά την τρέχουσα επανάσταση στη Μεσόγειο και προωθούν εδώ και χρόνια το αίτημα κοινωνικού μετασχηματισμού με σημείο εκκίνησης τον πολιτισμό και την τέχνη. Σε αυτό το πλαίσιο, θα πραγματοποιηθεί και η προβολή ενός βίντεο της καλλιτέχνιδος María Rosa Jijon, το οποίο καταγράφει τη συνεδρίαση του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό στη Μασσαλία.

Στόχοι της συνεδρίασης:

- υποδοχή προτάσεων από τους συμμετέχοντες στη συνεδρίαση της 19ης Απριλίου του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό.
- ανταλλαγή και ανάπτυξη ιδεών, συμπεριλαμβανομένης και της ημερήσιας διάταξης της Μασσαλίας, με έμφαση στα επόμενα βήματα του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό στην Αίγυπτο και σε ορισμένες από τις επόμενες ευρωπαϊκές Πρωτεύουσες Πολιτισμού.
- διανομή του εγγράφου που συντάχθηκε στη Μασσαλία με αντικείμενο το ρόλο του πολιτισμού στις διεργασίες πολιτικού και κοινωνικού μετασχηματισμού.
- οργάνωση των αναγκαίων βημάτων που θα εξασφαλίσουν την ευρύτερη συμμετοχή αλλά και την επιτυχία του Μεσογειακού Κοινοβουλίου για τον Πολιτισμό.

Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 2008 στο Στρασβούργο με στόχο την προαγωγή του ενεργού ρόλου της τέχνης και του πολιτισμού στον καθορισμό των μεσογειακών πολιτικών. Ιδρύθηκε με βάση τη δεκαετή εμπειρία του *Love Difference*, της ένωσης για το διάλογο ανάμεσα στους πολιτισμούς, ενώ βασίζεται επίσης στους εταίρους και μετέχοντες σε καλλιτεχνικές και πολιτιστικές πρωτοβουλίες και προγράμματα στην περιοχή της Μεσογείου. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό συντονίζει ομάδες εργασίας και οργανώνει συναντήσεις, στις οποίες συμμετέχουν όσοι επιθυμούν να αναλάβουν ενεργό ρόλο στα πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα με στόχο το «κοινό όφελος», καθώς και όσοι εργάζονται για την ενεργοποίηση των ατομικών και συλλογικών ευθυνών. Το Κοινοβούλιο εδράζει τη δράση του στις αρχές της συμπερίληψης, της συνεργασίας και του ανοιχτού διαλόγου. Στις συνεδριάσεις του λαμβάνουν μέρος καλλιτέχνες, πολιτικοί και διοργανωτές πολιτιστικών δράσεων, οι οποίοι αναλύουν και επαναπροσδιορίζουν τις πολιτισμικές ανταλλαγές στις ακτές της λεκάνης της Μεσογείου, με στόχο την ανάπτυξη πολιτισμικών και πολιτικών πρωτοβουλιών που θα ανοίξουν το δρόμο για τη συνεργασία μεταξύ ατόμων, κοινοτήτων και λαών. Το Μεσογειακό Κοινοβούλιο για τον Πολιτισμό θα συνεδριάσει γύρω από το *Love Difference Table*, ένα έργο του Michelangelo Pistoletto – ένα τραπέζι-καθρέφτης που έχει το σχήμα της Μεσογείου.

Rome. 23 June, Cittadellarte exhibition at MAXXI

Mediterranean Cultural Parliament: a meeting open to the public

A meeting open to the public of the Mediterranean Cultural Parliament on June 23rd 2011 (4 p.m. to 6 p.m.) at MAXXI museum in Rome, in the within of the *Cittadellarte* exhibition. Following the presentation in Rome on April 19th, and the international session in Marseille on May 10th-11th on “Mobilization and mobility”, representatives of art, culture and political institutions will convene around the *Love Difference Table* on display at the exhibition dedicated to Michelangelo Pistoletto and Cittadellarte. Members of the Cultural Parliament will attend the meeting, together with guests invited to join the initiative, and bring new ideas and contributions to the project. Particular attention will be paid to the processes of civil and political evolution in North Africa, thanks to the participation of the Egyptian Association Gudran for Art and Development –from Alexandria– and the group El Teatro from Tunis. Both of the associations are active representatives of the current Mediterranean revolution, and they have been promoting for years now social transformation by placing culture and art at the starting point of change. For this occasion, a video by the artist Maria Rosa Jijon about the Mediterranean Cultural Parliament’s session held in Marseille, will be shown to the public.

Aims of the meeting:

- receiving proposals from participants of the M.C.P. meeting of April 19.
- sharing and developing ideas and the agenda of Marseille, focusing on the next steps of the Mediterranean Cultural Parliament in Egypt and in some of the future European Capitals of Culture.
- sharing the document drawn up in Marseille on the role of culture in processes of political and social transformation.
- arranging the essential steps for a wider participation and success of the Mediterranean Cultural Parliament.

The Mediterranean Cultural Parliament, established in June 2008 in Strasbourg (France), was founded with the aim of promoting an active role for art and culture in defining the upcoming Mediterranean policies. It is founded on the decennial experience of Love Difference, association for the dialogue between cultures, and its partners, stakeholders in artistic and cultural projects within the civil society in the Mediterranean area. The Mediterranean Cultural Parliament coordinates study groups and organize meetings, involving those who want to join cultural engagement and political action in pursuit of the “common good”, and those working to activate individual and collective responsibilities. The Parliament grounds its action on the principles of inclusion, listening, cooperation and sharing. Its meetings feature the participation of artists, politicians and cultural managers, to challenge cross-cultural interactions between the shores of the Mediterranean basin, in order to develop cultural and political projects creating new prospects for cooperation between individuals, communities and peoples. The Mediterranean Cultural Parliament will convene around the *Love Difference Table*, a work by Michelangelo Pistoletto, a mirroring table in the shape of the Mediterranean Sea.

Love Difference

Η Love Difference είναι μια μη κερδοσκοπική οργάνωση, που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 2002 από τον καλλιτέχνη Michelangelo Pistoletto σε συνεργασία με διεθνείς θεσμούς, πολιτισμικά κέντρα, ερευνητές, επιμελητές και καλλιτέχνες, με σκοπό τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων και του οράματος του Cittadellarte-Fondazione Pistoletto. Στόχος της Love Difference είναι να αναπτύξει δημιουργικά προγράμματα, προκειμένου να δοθεί ερέθισμα διαλόγου ανάμεσα στους λαούς της λεκάνης της Μεσογείου με διαφορετική πολιτισμική, πολιτική ή θρησκευτική προέλευση, και να σφυρηλατήσει ένα συνεκτικό δίκτυο απαρτιζόμενο από ανθρώπους που θέλουν να έρθουν σε επαφή και να επιλύσουν κοινωνικά ζητήματα μέσα από την τέχνη και τη δημιουργικότητα.

Από το 2004, οι Emanuela Baldi και Filippo Fabbria συντονίζουν τη δραστηριότητα της Love Difference και συγκεκριμένα: τα εργαστήρια με αντικείμενο κοινές, συλλογικές, διεργασίες· δράσεις «συλλογικής δημιουργίας» σε συνεργασία με καλλιτέχνες· δράσεις δικτύωσης και τεχνογνωσίας με αντικείμενο τη δυναμική των ομάδων για τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα· καλλιτεχνικά σχέδια διαλόγου μεταξύ των πολιτισμών· δράσεις με αντικείμενο τη μεσογειακή κουζίνα· συνέδρια, συναντήσεις, σεμινάρια, συναυλίες, περφόρμανς και εκθέσεις.

Οι πρωτοβουλίες της Love Difference διακρίνονται από τη δημιουργική, διεπιστημονική τους προσέγγιση. Είναι καινοτόμες, διαφανείς, βιώσιμες και συμμετοχικές. Η Love Difference βρίσκεται σε διαρκή συνεργασία με πολλές πόλεις της Ιταλίας και διαθέτει εμπειρία σε ευρωπαϊκά και μεσογειακά προγράμματα, έχοντας αναπτύξει δραστηριότητα τόσο εντός Ευρώπης (στο Βέλγιο, την Κροατία, την Αίγυπτο, τη Γαλλία, την Ελλάδα, το Ισραήλ, τον Λίβανο, τη Μάλτα, το Μαρόκο, περιοχές της Παλαιστίνης, τη Σλοβενία, την Ισπανία, την Τυνησία και την Τουρκία) όσο και εκτός Ευρώπης και Μεσογείου (στην Κολομβία, τη Νότια Κορέα και τις ΗΠΑ). Η οργάνωση Love Difference συνδέεται επίσης με τις εξής οργανώσεις: artway of thinking (Βενετία), Bureau des compétences et désirs (Μασσαλία), Gudran – art and development (Αλεξάνδρεια Αιγύπτου), Hoffman Institute Italy (Μιλάνο), Kunst Doel (Αντβέρπη), snark – space making (Μιλάνο).

Η οργάνωση Love Difference απέσπασε το Βραβείο Evens για τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση 2005-2006 για τη δημιουργική, διεπιστημονική της προσέγγιση με στόχο την επίτευξη υπεύθυνου κοινωνικού μετασχηματισμού, δημιουργώντας ένα διεθνές δίκτυο για τη διάδοση ενός νέου μοντέλου πολιτισμικής ενσωμάτωσης μέσω της τέχνης και της δημιουργικότητας.

Love Difference

Love Difference is a not-for-profit association established in June 2002, founded by the artist Michelangelo Pistoletto together with international institutions, cultural centres, researchers, curators and artists, and was intended as an extension of the activities and vision of Cittadellarte-Fondazione Pistoletto. Love Difference's aim is to develop creative projects in order to stimulate dialogue between people of the Mediterranean Basin belonging to different cultural, political or religious backgrounds, and to build a strong network among individuals who wish to confront each other and solve social issues through art and creativity.

Since 2004 Emanuela Baldi and Filippo Fabbria coordinate Love Difference and work on: workshops on shared collective processes; “making together” actions in collaboration with artists; networking and expertise on group dynamics for public and private sectors; artistic projects for dialogue among cultures; food events; conventions, meetings, seminars, concerts, performances, exhibitions.

The Love Difference initiatives have a creative, interdisciplinary approach. They are innovative, transparent, sustainable and participatory. The association constantly works in several Italian cities; it has experience in European and Mediterranean projects, having operated in Belgium, Croatia, Egypt, France, Greece, Israel, Lebanon, Malta, Morocco, Palestinian territories, Slovenia, Spain, Tunisia, Turkey. And then beyond Europe and the Mediterranean area it operated in Colombia, South Korea, United States of America. Love Difference is twinning partner with: artway of thinking (Venice), Bureau des competences et désirs (Marseille), Gudran – art and development (Alessandria of Egypt), Hoffman Institute Italy (Milan), Kunst Doel (Antwerp), snark – space making (Milan).

Love Difference won an Evens Prize for Intercultural Education 2005-06 for its creative, interdisciplinary approach towards bringing about responsible transformation in society by setting up an international network for spreading a new model for cultural integration through art and creativity.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Μακεδονίας - Θράκης 2007-2013
Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Ενδιάμεση
Διαχειριστική
Αρχή

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Operational Programme Macedonia - Thrace 2007-2013
Thessaloniki Biennale of Contemporary Art

European Union
European Regional
Development Fund

REGION OF CENTRAL MACEDONIA
Intermediary
Managing
Authority

The project is co-financed by Greece and the European Union

biennále: 3

ΜΠΙΕΝΑΛΕ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
THESSALONIKI BIENNALE OF CONTEMPORARY ART

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΚΡΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
HELLENIC MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM
STATE MUSEUM OF CONTEMPORARY ART

Κίνηση 5 Μουσείων
Θεσσαλονίκης

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ / WITH THE COLLABORATION

ΧΩΡΗΓΟΣ ΑΕΡΟΜΕΤΑΦΟΡΩΝ / AIR TRANSPORT SPONSOR

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΟΛΙΤΕΙΣΜΟΥ

A STAR ALLIANCE MEMBER

ΧΩΡΗΓΟΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ / MEDIA SPONSORS

ISBN 978-960-9409-15-5

